

ประวัติศาสตร์จังหวัดเพชรบุรี

สมัยฟูนัน

นักโบราณคดีไทยได้แบ่งสมัยแห่งประวัติศาสตร์ในประเทศไทยไว้เป็น ๓ ยุคคือ

- ยุคก่อนประวัติศาสตร์ แบ่งเป็นยุคหินและยุคโลหะซึ่งยุคหินนั้นแบ่งเป็นยุคหินเก่า, หินกลางและยุคหินใหม่ ส่วนยุคโลหะนั้นแบ่งเป็นยุคโลหะตอนต้น และยุคโลหะตอนปลาย
- ยุคหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์ เป็นสมัยสุวรรณภูมิ มีอาณาจักรฟูนาน
- ยุคประวัติศาสตร์ แบ่งได้ ๒ ตอน คือ ยุคประวัติศาสตร์ตอนต้น ประกอบด้วยอาณาจักรอริศานปุระ (เจนละ) ทวารวดี ศรีวิชัย โยนก ศรีจนาศะ ลพบุรี (ละโว้ปุระ) และยุคประวัติศาสตร์ไทยซึ่งแบ่งได้ ๒ สมัย คือ สมัยรัฐไทยอิสระประกอบด้วยลานนาไทย สุโขทัย ละโว้ อโยธยา และนครศรีธรรมราช อีกสมัยคือสมัยอาณาจักรไทย แบ่งได้ ๓ สมัย คือ กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์

สมัยหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์ คือ ยุคสุวรรณภูมิซึ่งมีอาณาจักรฟูนาน เริ่มแต่พุทธศตวรรษที่ ๖ - ๑๒ นั้น หนังสือ "สมุดเพชรบุรี" กล่าวว่ามีความเชื่อตาม ดร.จิ้ง บัวเซอร์ ลิเออร์ (Jean Boisselier) ว่าอาณาจักรนี้มีอาณาเขตตั้งแต่แถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาตลอดไปถึงลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางและเวียดนามใต้ทั้งนี้ เพราะได้ขุดพบโบราณวัตถุหลายอย่างแสดงว่าเป็นแหล่งและสมัยเดียวกัน และยังเชื่อว่าอาณาจักรนี้จะต้องคลุมถึงราชบุรี เพชรบุรี ตลอดไปจนถึงชุมพรโดยได้สันนิษฐานว่าเมื่อปี พ.ศ.๒๕๑๘ ชาวบ้านได้ขุดพบโบราณวัตถุต่าง ๆ เช่น ลูกปัด ศิวลึงค์ ฐานตั้งศิวลึงค์ ที่เขาสามแก้ว อำเภอเมืองชุมพร โดยเฉพาะลูกปัดเป็นชนิดเดียวกัน นอกจากนี้ได้พบลูกปัดสมัยทวารวดีอีกเป็นจำนวนมาก จึงได้สันนิษฐานว่าเมืองเพชรบุรีคงอยู่ในอาณาจักรดังกล่าว

สมัยทวารวดี

อาณาจักรทวารวดีอยู่ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๖ อาณาจักรนี้มีกล่าวไว้ในจดหมายเหตุจีนและจดหมายเหตุการเดินทางของหลวงจีน เรียกอาณาจักรนี้ว่า ตูยลอปาที หรือ สู้ยลอปิงตี้ ซึ่งรวมเมืองราชบุรี เพชรบุรี คุบัว พงตีก นครปฐม กำแพงแสน ลพบุรี นครสวรรค์ ลำพูน ฯลฯ นักโบราณคดีเชื่อกันว่า ชนชาติที่อาศัยอยู่ในแถบนี้เป็นชนชาติมอญ ศิลปวัฒนธรรมที่พบในภาคกลางโดยเฉพาะที่เพชรบุรี ราชบุรี นครปฐม ส่วนใหญ่เป็นศิลปะที่มีฝีมือดีกว่าแถบอื่น (ผู้เขียนเชื่อว่าอาณาจักรนี้เลยลงไปถึงเมืองปราณบุรี และชุมพรตั้งหลักฐานที่ได้กล่าวมาแล้ว) สำหรับเมืองหลวงของอาณาจักรนี้ บ้างก็ว่าเป็นนครปฐม บ้างก็ว่าเป็นเมืองอู่ทอง เพราะทั้งสองแห่งได้พบโบราณสถานขนาดใหญ่

จากตำนานเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวไว้ว่า พระพนมทะเลศรีมเหศวร์สตีทราธิราช พระบวรเชษฐพระราชกุมาร อันเป็นพระราชนัดดา ได้ลาพระเจ้าปู่พระเจ้าย่ามาตั้งบ้านเมืองอยู่

ณ เพชรบุรี โดยได้นำคนมาสามหมื่นสามพันคน ช้างพังทลายห้าร้อยเชือก ม้าเจ็ดร้อยตัว สร้างพระราชวังและบ้านเรือนอยู่หน้าพระลาน ให้คนเหล่านั้นทำนาเกลือ ครองราชย์อยู่กรุงเพชรบุรีไม่นานนัก มีสำเภากินสำหนึ่งถูกพายุมาเกยฝั่ง ชาวเพชรบุรีได้นำขุนล่ามจีนเข้าเฝ้า ขุนล่ามได้ถวายเครื่องราชบรรณาการแก่กษัตริย์เมืองเพชรบุรี ขุนล่ามจีนได้ขอฝัง ทางเมืองเพชรบุรีได้มอบฝังให้จนเต็มเรือ เมื่อเรือกลับถึงเมืองจีน พระเจ้ากรุงจีนทรงทราบจึงโปรดพระราชทานบุตรชื่อ พระนางจันทระเทวีศรีบาทราชบุตรีของสมุทราช ซึ่งประสูติแต่นางจันทระเมาลีศรีบาทนาถสุวงศ์ พระธิดาเจ้าเมืองจำปาได้ถวายแก่พระเจ้ากรุงจีน พระพนมทะเลศรีมเหศวร์ดิษราชิราชทรงมีพระราชบุตรหลายพระองค์ องค์หนึ่งพระนามว่าพระพนมวังมีมเหสีทรงพระนามว่าพระนางสะเดียงทอง พระพนมทะเลโปรดให้ไปสร้างเมืองนครดอนพระ พร้อมด้วยพระเจ้าศรีราชาพระราชทานคนเจ็ดร้อยคน แยกห้าร้อยคน ช้างสามร้อยเชือก ม้าสองร้อยตัว เมื่อไปถึงเมืองและสร้างพระธาตุ จากตำนานเรื่องนี้แสดงว่า เมืองเพชรบุรีได้เจริญรุ่งเรืองและเป็นเมืองหลวง เป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่ง พระโอรสของกษัตริย์เมืองนี้ได้ไปสร้างเมืองศิริธรรมนครหรือนครศรีธรรมราชและสร้างพระบรมธาตุเมืองนครด้วย

จากคำให้การของชาวกรุงเก่าได้กล่าวถึงพระเจ้าอู่ทองสร้างเมืองเพชรบุรีไว้ว่า พระอินทรราชาซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าชาติราชาได้ครองเมืองสิงห์บุรี พระอินทรราชาไม่มีโอรสจึงทรงมอบราชสมบัติให้พระราชอนุชาครองราชสมบัติแทน พระนามว่าพระเจ้าอู่ทอง ส่วนพระองค์ได้เสด็จไปซ่อมแปลงเมืองเพชรบุรีเป็นเมืองหลวง บ้างก็กล่าวว่าพระองค์ถูกพระอนุชาและพระมเหสีคบคิดกันจะลอบปลงพระชนม์ พระองค์จึงหนีไปสร้างเมืองเพชรบุรี ต่อมาทรงได้พระราชโอรสองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระอู่ทอง ตามชื่อพระเจ้าอู่ทอง พระโอรสองค์นี้ประสูติแต่พระมเหสีชื่อ มณีมาลา เมื่อพระอู่ทองมีพระชนม์ได้ ๑๖ พรรษา พระอินทรราชาสวรรคต พระองค์จึงได้ขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า พระเจ้าอู่ทอง มเหสีทรงพระนามว่า พระนางกุมมาวดีเทวี

ในศักราช ๑๑๙๖ พระเจ้าอู่ทองได้ทรงแบ่งเขตแดนกับพระเจ้าศรีธรรมโศกราชเจ้าเมืองศิริธรรมนคร โดยใช้แทนหินเป็นเครื่องหมาย ทางเหนือเป็นของพระเจ้าอู่ทอง ทางใต้เป็นของพระเจ้าศรีธรรมโศกราช และทั้งสองประเทศจะเป็นไมตรีเสมอญาติกัน หากพระเจ้าศรีธรรมโศกราชสิ้นพระชนม์เมื่อใด ก็ขอฝากนางพญาศรีธรรมโศกราช พญาจันทระภานุและพญาพังค์สุราหะพระอนุชาด้วยทั้งสองฝ่ายได้แลกเปลี่ยนสินค้ำกัน โดยทางฝ่ายเพชรบุรีส่งเกลือไปให้ทางเมืองนครศรีธรรมราชส่งหวาย แซ่ม้าเชือก เป็นต้น มาให้พระเจ้าศรีธรรมโศกราช ให้ซ่อมแปลงพระธาตุและส่งเครื่องราชบรรณาการและพระราชสาส์นมายังพระเจ้าอู่ทอง พระองค์โปรดฯให้นำเครื่องไทยทานไปยังเมืองนครศรีธรรมราช

ต่อมาเมืองเพชรบุรีเกิดข้าวยากหมากแพง ราษฎรอดอยาก เกิดโรคภัยไข้เจ็บ พระเจ้าอู่ทองจึงทรงหาที่ตั้งเมืองใหม่ โดยทรงตกลงสร้างเมืองขึ้น ณ ตำบลหนองโสน ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าปฐมสุริยวงศ์ทรงสร้างนครอินทปัตย์ เมื่อ พ.ศ.๑๑๑๑ เมื่อสร้างเมืองเสร็จแล้วทรงตั้งชื่อว่ากรุงเทพมหานครบวรทวารวดีศรีอยุธยา มหาดีลกบวรรัตนราชธานีบุรีรมย์ และทรงสถาปนาพระองค์ใหม่ว่าพระเจ้ารามาริบัติสุริยประทุมสุริยวงศ์

จากบันทึกของลาลูแบร์ได้กล่าวถึงกษัตริย์เมืองเพชรบุรีไว้ว่า ปฐมกษัตริย์สยามทรงพระนามว่าพระปฐมสุริยเทพนรไทยสุวรรณบพิตร ครองนครไชยบุรี พ.ศ.๑๓๐๐ สืบราชสันตติวงศ์มาสืบชัวกษัตริย์ องค์สุดท้ายทรงพระนามว่าพญาสุนทรเทพมหาเทพราช โปรดฯ ให้ย้ายเมืองหลวงตั้งชื่อใหม่ว่าธาตุนครหลวง (Tasoo Nocorn Louang) ในปี พ.ศ.๑๗๓๑ กษัตริย์องค์ที่ ๑๒ สืบต่อมาจากพญาสุนทรฯ ทรงพระนามว่าพระพนมไชยศิริ พระองค์โปรดฯ ให้ราษฎรไปอยู่ ณ เมืองนครไทยทางตอนเหนือของเมืองพิษณุโลก ส่วนพระองค์เองไปสร้างเมืองใหม่ชื่อพิบพลี (Pipeli) ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำสายหนึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา มีพระมหากษัตริย์สืบต่อมา ๔ ชัวกษัตริย์จนถึงองค์สุดท้ายทรงพระนามว่า รามาธิบดี ได้สร้างเมืองสยามขึ้นเมื่อ พ.ศ.๑๘๙๔ จากบันทึกนี้กับตำนานเมืองนครศรีธรรมราชมีส่วนคล้ายคลึงกันมาก เพียงแต่เพี้ยนนามเท่านั้น คือ พระพนมทะเลศรีมเหศวรสติหาราชราชกับพระพนมไชยศิริ ส่วนองค์ที่สร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้นพระนามตรงกัน

อย่างไรก็ตาม เรื่องพระพนมไชยศิรินี้ บางตำนานได้กล่าวไว้ว่า เป็นเจ้าเมืองเวียงไชยปราการได้หนีข้าศึกมาจากเมืองสุพรรณวดี (สะเทิม) เมื่อ พ.ศ.๑๕๔๗ ในตอนแรกจะอพยพครอบครัวไปทางทิศตะวันตกของแม่น้ำกก แต่ในขณะนั้นในแม่น้ำมีมาก จึงล่องได้มายังตำบลหนึ่งแล้ว จึงสร้างเมืองขึ้นให้ชื่อว่า กำแพงเพชร และที่เมืองสุโขทัยยังมีเมืองๆ หนึ่งชื่อ เมืองเพชรบุรี อยู่ที่อำเภอคีรีมาศริมฝั่งคลองสาระบบ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าศึกษาอย่างยิ่ง

เรื่องเมืองเพชรบุรี หรืออาณาจักรเพชรบุรี เคยมีกษัตริย์ - ปกครองนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงให้ข้อคิดเห็นว่า เดิมเมื่อประมาณพันปีเศษมาแล้ว เมืองเพชรบุรีมีกษัตริย์ปกครองเช่นเดียวกับเมืองนครศรีธรรมราช มาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นใหญ่ อำนาจของเมืองทั้งสองจึงตกแก่กรุงศรีอยุธยา อย่างไรก็ตาม ถ้าหากจะรวบรวมพระนามกษัตริย์อาณาจักรเพชรบุรีที่ปรากฏมี ๖ พระนามคือ

๑. พระพนมทะเลศรีมเหศวรสติหาราช
๒. พระพนมไชยศิริ
๓. พระกฤตติสาร
๔. พระอินทราชา
๕. พระเจ้าอยู่ทอง
๖. เจ้าสาม

สมัยกรุงสุโขทัย

เมืองเพชรบุรีในสมัยสุโขทัยนั้น เข้าใจว่าเป็นอาณาจักรเล็กๆ อาณาจักรหนึ่งขึ้นตรงต่ออาณาจักรสุโขทัย จากบันทึกของจีนสมัยพระเจ้าหงวนสีโจ้วฮ่องเต้ พ.ศ.๑๘๓๗ กล่าวว่ “กัมจูยี่อตั้ง (กันจูเออตัน กมรตง) แห่งเมืองปิกซิกอันปูลีเฮียะ (ปินี่ปูลีเยะเพชรบุรี) ส่งทูตมาถวายเครื่องบรรณาการ” แต่จดหมายเหตุบางฉบับเขียนเป็น ปิกซิกปูลี หรือ ปิชะปูลี ซึ่งกล่าวถึงเมืองเพชรบุรี นอกจากนี้ยังได้กล่าวอีกว่า “ พระโองการชี้ชวนให้กันจูยี่อตั้ง (กันจูเออตัน,

กมรเตง) เจ้าประเทศสยามมาเฝ้า มีกิจก็ให้ลูกน้องชายกับอำมาตย์มาเป็นตัวจํานำ” และใน พ.ศ. ๑๙๓๔ สมัยรัชกาลพระเจ้าองค์บุ ประเทศวรวิกรมสยาม เบียงกสิกโปบลี (เปะซีปาหลี่) กัศมิระ เข้าถวายบรรณาการ ข้อมความนี้ นายเลียง เสถียรสุด ผู้แปลโดยอธิบายว่า เมืองเบียงกสิกโปบลีหรือเปะซีปาหลี่ นั้นหมายถึงแคว้นโคถานในมองโกล แต่ผู้เขียนคิดว่าน่าจะเป็นเมืองเพชรบุรีมากกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับคำอื่นที่จีนได้บันทึกไว้ดังคำแรก ๆ ที่กล่าวไว้ข้างบนใน พ.ศ. ดังกล่าวจะตรงกับรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ซึ่งครองราชย์ถึง พ.ศ. ๑๙๔๒

ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์ได้จารึกเรื่องราวในสมัยนั้นไว้ตอนหนึ่ง ได้กล่าวถึงพระราชอาณาเขตไว้ว่า “เมืองตะวันออกจรดสระหลวงสองแควลุมบาจายสคาเท้าฝั่งโขงถึงเวียงจันเวียงคำเป็นที่แล้ว เมืองหัวนอรอดคนที่พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี ศรีธรรมราชฝั่งทะเลสมุทรเป็นที่แล้ว

สมัยกรุงศรีอยุธยา

การปกครองหัวเมืองในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้จัดแบ่งเป็นหัวเมืองฝ่ายตะวันออก หัวเมืองฝ่ายตะวันตก หัวเมืองฝ่ายเหนือ และหัวเมืองปักษ์ใต้ สำหรับเมืองเพชรบุรีนั้นสังกัดหัวเมืองฝ่ายตะวันตกซึ่งมีเมืองต่าง ๆ ดังนี้ เมืองเพชรบุรี ราชบุรี นครไชยศรี สุพรรณบุรี กาญจนบุรี ศรีสวัสดิ์ ไทรโยคท่ากระดาน ทองท่าพี และเมืองทองผาภูมิ

ในสมัยนี้อาจถือได้ว่า เมืองเพชรบุรีเป็นเมืองที่สำคัญเมืองหนึ่ง เพราะเป็นเมืองที่ข้าศึกต้องยกทัพผ่านเข้ามา เพื่อจะไปตีกรุงศรีอยุธยา เป็นเมืองท่าที่เรือสินค้าต่าง ๆ จอดแวะพักก่อนที่จะเข้าไปยังเมืองหลวง หรือจะล่องไปยังหัวเมืองปักษ์ใต้ หรือจะเดินทางไปเมืองมะริด ะมาละเลิง หัวเมืองมอญ ดังนั้นเจ้าเมืองนี้จึงต้องมีความรู้ความสามารถหลายด้าน คือทั้งด้านการรบ การปกครอง รวมทั้งการติดต่อสัมพันธ์กับเมืองอื่น ในส่วนการทำมาหากินนั้น เมืองนี้ก็อุดมสมบูรณ์ทั้งข้าวปลาอาหาร ยามใดที่บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงแผ่นดิน หรือมีข้าศึกมาตีพันหลายด้าน เมืองเพชรบุรีต้องเตรียมตัวที่จะต่อสู้กับศัตรูโดยตรงรวมทั้งศัตรูที่ลอบเข้ามาปล้นบ้านเมืองซ้ำเติมอีกด้วย

ใน พ.ศ. ๒๑๐๐ แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ได้เพียงปีเดียว พระยาละแวกก็ยกทัพมาตี กรุงศรีอยุธยา มีกำลังพลเพียงสามหมื่น ขณะนั้นปืนใหญ่น้อยรอบพระนครถูกพระเจ้าหงสาวดีเอาไปเกือบหมดสิ้น เมื่อได้ปรึกษากับเสนาบดีทั้งหลายแล้ว บางท่านว่าควรอพยพไปอยู่ที่เมืองพิษณุโลกชั่วคราว โดยให้รีบแต่งกองเรือพระที่นั่ง การครั้งนี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเจ้าเมืองเพชรบุรี คือ พระเพชรรัตน์เจ้าเมืองเพชรบุรีในขณะนั้นมีความผิดด้วยสถานใดไม่ทราบได้ ถูกปลดออกจากเจ้าเมืองตนจึงคิดขบถโดยเตรียมสะสมผู้คนไว้เพื่อปล้นทัพหลวงที่จะแยกไปยังเมืองพิษณุโลกแต่พระองค์มิได้เสด็จขึ้นเพราะขุนเทพวรชุนได้กราบทูลให้ ต่อสู้กับเขมรเพราะเห็นว่าการทัพครั้งนี้ไม่ใหญ่โต พระองค์จึงเตรียมรับศึกเขมร การรบคราวนี้เขมรไม่สามารถตีเอากรุงศรีอยุธยาได้ จึงยกทัพกลับไป

ในสมัยเดียวกันนี้เมื่อ พ.ศ.๒๑๑๓ พระยาละแวกได้ให้พระยาจันจันตุกับพระยาอุเพศราช ยกทัพเรือมาตีเมืองเพชรบุรีด้วยกำลังพลสามหมื่น พระศรีสุนทรฤาไชยเจ้าเมืองเพชรบุรี พร้อมด้วยกรมการเมืองได้รักษาเมืองไว้เต็มความสามารถพุ่งต่อสู้กันถึงสามวัน ข้าศึกเสียชีวิตและอาวุธเป็นจำนวนมาก เมื่อพระยาทั้งสองเห็นว่าจะตีเมืองเพชรบุรีไม่ได้แน่แล้ว จึงยกทัพกลับ แต่พระยาจันจันตุมิได้กลับเมืองเขมร ด้วยเกรงพระยาละแวกจะเอาโทษในฐานะที่ตีเอาเมืองเพชรบุรีไม่ได้ จึงอพยพครอบครัวเข้าไปยังกรุงศรีอยุธยา พระมหาธรรมราชาธิราชทรงอุปถัมภ์เป็นอย่างดี แต่มีนายนพระยาจันจันตุได้ลอบหนีไปโดยสำเภา

ครั้นถึง พ.ศ.๒๑๑๕ ในเดือนสาม พระยาละแวกได้ยกทัพมาตีเมืองเพชรบุรีอีกครั้งคราวนี้มาด้วยตนเอง มีพลประมาณเจ็ดหมื่นคน ทางกรุงศรีอยุธยาสมเด็จพระมหาธรรมราชาโปรดฯ ให้เมืองยโสธรราชธานีกับเมืองเทพราชธานี ยกทัพออกไปช่วยออกพระศรีสุนทรฤาไชยเจ้าเมืองเพชรบุรี ต่างก็ได้ช่วยกันตักแต่งกำแพง คู หอรบให้แข็งแรง เมื่อพระยาละแวกยกทัพมาล้อมเมืองเพชรบุรีได้สามวันจึงให้ทหารเอาบันไดปืนกำแพงเมือง แต่ชาวเพชรบุรีได้ต่อสู้อย่างเต็มความสามารถ ข้าศึกไม่สามารถจะตีเอาเมืองได้จึงถอยออกไป และคิดว่าหากเข้าตีไม่ได้ก็จะยกทัพกลับ แต่เป็นที่น่าเสียใจว่า ภายในค่ายเมืองเพชรบุรี เริ่มแตกความสามัคคีกันระหว่างพระยาทั้งสาม คือมิได้ร่วมมือกันวางแผนปราบปรามข้าศึก ต่างก็บังคับบัญชาทหารฝ่ายของตน มิได้สัมพันธ์ร่วมมือรบ หรือปรึกษากัน ครั้นถึงวันแปดค่ำพระยาละแวกได้ยกเข้าตีทางด้านตำบลคลองกระแซง และทางด้านตำบลบางจานยกเข้าเผาหอรบหลายลงพร้อมกับปืนกำแพงเข้าเมืองได้ ออกพระศรีสุนทรฤาไชย เมืองยโสธรราชธานี เมืองเทพราชธานีตายในที่รบ พระยาละแวกได้กวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สินเป็นจำนวนมากไปยังเขมรเมืองเพชรบุรีต้องแตกยับเยินครั้งนี้ เพราะผู้นำแตกความสามัคคีกัน อย่างไรก็ตามหลังจากนั้นมีนายนบ้านเมืองก็คงสภาพปกติ

สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระองค์ทรงเตรียมกองทัพที่จะยกไปตีเมืองเขมร โดยเกณฑ์พลจากเมืองนครราชสีมา ส่วนหัวเมืองปักษ์ใต้เกณฑ์กองเรือรบ จำนวน ๒๕๐ ลำจากเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา ไชยา คนสองหมื่น มอบให้พระยาเพชรบุรีเป็นแม่ทัพ กองเรือนี้เพื่อจะยกไปตีเมืองปากสักของเขมรซึ่งมีพระยาวงศาธิราชเป็นแม่ทัพ กองทัพเขมรแตกย่อยยับ พลทหารจมน้ำตายเป็นจำนวนมาก พระยาวงศาธิราชตายในที่รบ ท้าไทยตีได้เมือง ปากสักพระยาเพชรบุรียกทัพชุดไปยังเมืองปากกระสัง ซึ่งขณะนั้นทัพของพระยาราชวงษ์สันกำลังรบกับเขมรอยู่ พระยาเพชรบุรีจึงยกตีขนาบเข้าไปทัพเขมรแตก กองทัพพระยาราชวงษ์สันกับพระยาเพชรบุรียกเข้าตีเมืองจตุรมุขแตก แล้วยกไปสมทบกับทัพหลวงที่เมืองละแวกยกเข้าตีเมืองละแวกแตก จับพระยาละแวกทำพิธีปฐมกรรม สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงยกทัพกลับ

ในคราวที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับสมเด็จพระเอกาทศรถทรงยกทัพไปตีพม่า นั้น พระยาเพชรบุรีก็เป็นนายทัพด้วย เมื่อกองทัพไปถึงแม่น้ำสะโตง สมเด็จพระนเรศวรมหาราชโปรดฯ ให้พระมหาเทพเป็นผู้บังคับบัญชากองทัพม้า ยกออกนำหน้าทัพหลวง ส่วนพระยาเพชรบุรียกทัพช้างม้าและพลรบจำนวนสามพันเป็นทัพหนุนพระมหาเทพ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระองค์เคยเสด็จประพาสเมืองเพชรบุรีพร้อมด้วย สมเด็จพระเอกาทศรถ ในปีเถาะ พ.ศ.๒๑๓๔ ทั้งสองพระองค์ได้เสด็จไปยังตำบลสามร้อยยอด ทางสถลมารคและประทับแรมที่นั่นเป็นเวลา ๑๔ วัน เพื่อทรงเบ็ด หลังจากนั้นได้เสด็จมาประทับ แรม ณ ตำบลท่าบลดอนดหลวงเป็นเวลา ๑๒ วัน จึงเสด็จเข้ายังเมืองเพชรบุรี

สมเด็จพระเชษฐาธิราชได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติแทนพระเจ้าทรงธรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๐ พระองค์มีอนุชาสององค์คือ สมเด็จพระพันปีศรีศิลป์กับสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ สมเด็จพระพันปีศรีศิลป์ทรงพิโรธหาว่าเสนาบดีทั้งหลายมิได้กราชสมบัติให้พระองค์ พระองค์จึงทรงพา ข้าราชการบริวารลอบหนีมายังเมืองเพชรบุรี เพื่อซ่อนสุมผู้คนจะยกเข้ากรุง สมเด็จพระเชษฐาธิราช ทรงทราบเหตุจึงโปรดฯ ให้ไปจับกุมตัวมาสำเร็จโทษเสียที่วัดโคกพระยา ส่วนชาวเมืองเพชรบุรีที่ เข้าด้วยกับสมเด็จพระพันปีศรีศิลป์นั้นให้เอาตัวไปเป็นตะพุนหม้ายช้าง

ประมาณ พ.ศ.๒๒๐๓ ทางเมืองพม่าพวกฮ่อได้ยกเข้ามาล้อมเมืองอังวะ พระเจ้า อังวะเกณฑ์หัวเมืองมอญให้ไปช่วยป้องกันเมือง มอญไม่เต็มใจจึงยกเข้ามาพึ่งไทย สมเด็จพระ นารายณ์มหาราชโปรดฯ ให้ไปอยู่ ณ ตำบลสามโคก เมื่อพวกฮ่อยกทัพกลับไปแล้ว พระเจ้าอังวะ จึงให้เจ้าเมืองหงสาวดีเจ้าเมืองตองอู ยกไปเอาคร่อมอญที่หนีมาเมืองไทยกลับไปให้ได้ เจ้าเมือง ทั้งสองจึงยกทัพเข้ามาทางเมืองกาญจนบุรี ทางกรุงศรีอยุธยาจึงสั่งให้พระยาจักรีเกณฑ์กองทัพ หัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายทะเลตะวันตกให้เจ้าพระยาโกษาเหล็กเป็นแม่ทัพหลวง พระยาเพชรบุรีเป็น ทัพหน้า พระยาราชบุรีเป็นกองหนุนยกไปยังตำบลปากแพรกเข้าตีทัพพม่าแตกพ่ายไป

สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ถือได้ว่าเป็นสมัยที่มีการติดต่อสัมพันธ์ไมตรีกับ ต่างประเทศมากที่สุดและได้ผลเป็นที่น่าชื่นชม โดยเฉพาะสัมพันธ์ไมตรีกับฝรั่งเศส พระเจ้าหลุยส์ ที่ ๑๔ ได้ส่งราชทูตชื่อเซวาตี เอ เดอ โชมอง มายังกรุงศรีอยุธยา เมื่อราชทูตมาถึงปากแม่น้ำ เจ้าพระยา เจ้าเมืองบางกอกกับเจ้าเมืองเพชรบุรีออกไปต้อนรับ โดยเจ้าเมืองเพชรบุรีได้นำขุน นางข้าราชการพร้อมด้วยเรือยาวประมาณ ๔๐ ลำ มาคอยรับอยู่ก่อนแล้วหนึ่งวัน เจ้าเมืองทั้งสอง ได้เข้าไปแสดงความชื่นชมยินดีกับราชทูตหลังจากนั้นจึงจัดขบวนเรือเพื่อเดินทางเข้าไปยังกรุง ศรีอยุธยา เมื่อถึงเมืองบางกอก เรือสินค้าของอังกฤษได้ยิงสลุดพร้อม ๆ กับการยิงสลุดจากตัว เมืองบางกอก ครั้นถึงเมืองบางกอกเจ้าเมืองเพชรบุรีกับเจ้าเมืองบางกอกตั้งแถวต้อนรับ โดยท่าน ทั้งสองยืนคอยรับอยู่หัวแถว เพื่อนำราชทูตไปยังที่พักในเมืองบางกอกหลังจากนั้นจึงได้เดิน ทางเข้าไปยังกรุงศรีอยุธยา

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนี้มีเรื่องราวที่เกี่ยวกับชาวจังหวัดเพชรบุรีอีก เรื่องหนึ่งคือ ประมาณเดือนอ้ายเดือนยี่มีพระราชพิธีตรียัมพวาย สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ ทรงม้าพระที่นั่งเพื่อเสด็จไปยังตำบลชี่กอนันเป็นที่ตั้งเทวสถานเพื่อประกอบพิธีดังกล่าว สมเด็จ เจ้ารามกับสมเด็จพระเจ้าฟ้าทองได้แต่งชาวเพชรบุรี ๓๐๐ คนถือกระบองช่มอยู่ข้างทาง ครั้นเสด็จ ไปถึงทางสี่แยกบริเวณป่าเขาชมพูกับตะแลงกุนป่ายา ชาวเพชรบุรีตรงเข้ายึดเอาบังเหียนม้าพระ ที่นั่ง กรมพระตำรวจจับตัวมาสอบถาม ชาวเพชรบุรีให้การว่า สมเด็จเจ้าฟ้ารามกับสมเด็จพระเจ้าฟ้า ทองใช้ให้มาทำร้ายพระเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จกลับสู่พระราชวัง ได้ตรัสสอบถามเจ้าฟ้าทั้งสอง

พระองค์ ซึ่งก็ทรงรับว่าเป็นความจริง สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงโปรดฯ ให้ลูกขุน ณ ศาลาพิจารณาโทษ ทั้งสองพระองค์เคยได้รับพระราชทานอภัยโทษมาครั้งหนึ่งแล้วยังคิดกบฏอีก คณะลูกขุนจึงพิจารณาตัดสินสำเร็จโทษเสีย อย่างไรก็ตามเกี่ยวกับเรื่องนี้พงศาวดารบางเล่มมิได้ระบุว่า เป็นชาวเพชรบุรีเพียงแต่กล่าวไว้ว่า พระไตรภูวนารถทิพยวงศ์ (สมเด็จพระเจ้าฟ้าราม) กับสมเด็จพระเจ้าฟ้าทองได้ซ่องสุมผู้คนและเตรียมการไว้เท่านั้น

ทางเมืองไชยาแจ้งเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาว่า เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชได้ซ่องสุมผู้คนไว้เพื่อแข็งเมือง สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงโปรดฯ ให้พระยาสุรสงครามเป็นแม่ทัพหลวง พระสุนเสนาเป็นยกกระบัตร พระยาเพชรบุรีเป็นเกียกกาย (กองเสบียงของทหาร) พระยาสิทธิราชเดโชเป็นกองหน้า

พระยาราชบุรีเป็นทัพหลวงยกไปทางบกส่วนทัพเรือมีพระยาราชวังสันเป็นแม่ทัพ ยกไปตีเมืองนครศรีธรรมราชราว พ.ศ.๒๒๒๙

ในสมัยสมเด็จพระพุทธเจ้าเสือ พ.ศ.๒๒๔๖ พระองค์โปรดการทรงเบ็ด จึงได้เสด็จประพาสเมืองเพชรบุรี ประทับแรมที่ตำบลโตนดหลวงซึ่งเป็นที่เคยประทับของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับสมเด็จพระเอกาทศรถ พระพุทธเจ้าเสือเสด็จเลยไปจนถึงตำบลสามร้อยยอด ทรงเบ็ดแล้วเสด็จย้อนกลับมายังตำหนักโตนดหลวง จึงเสด็จกลับคืนสู่กรุงศรีอยุธยา

ใน พ.ศ.๒๓๐๒ สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ หรือ กรมขุนอนุรักษ์มนตรีเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแทนสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ หรือเจ้าฟ้าดอกมะเดื่อซึ่งสละราชสมบัติฝ่ายกรมหมื่นเทพพิพิธ ซึ่งอยู่ข้างฝ่ายสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ ได้ทูลลาผนวช เจ้าพระยาอภัยราชา พระยาเพชรบุรี หมื่นทิพเสนา นายจ้อย นายเพงจัน ได้ร่วมคิดกับกรมหมื่นเทพพิพิธเป็นกบฏ สมเด็จพระบรมราชาธิราชทรงทราบจึงให้จับตัวบุคคลดังกล่าว กรมหมื่นเทพพิพิธถูกเนรเทศไปเมืองลังกา ส่วนพระยาอภัยราชา พระยาเพชรบุรี นายจ้อย ให้ลงพระราชอาชญาเขียนแล้วจำไว้ ส่วนนายเพงจันหมื่นทิพเสนาหนีไป เมื่อพ่ายกทัพมาในฤดูแล้งปีเดียวกันนี้ โปรดฯ ให้แก้จำเจ้าพระยาอภัยราชา พระยาเพชรบุรี พระยายมราชออกมารบ ให้พระยายมราชเป็นแม่ทัพ พระยาเพชรบุรีเป็นทัพหน้า พระยาราชบุรีเป็นยกกระบัตร พระสมุทสงครามเป็นเกียกกาย พระธนบุรีและพระนนทบุรีเป็นกองหลัง ยกไปรักษาเมืองมะริด แต่พ่ายไปถึงด่านสิงขรก็ทราบว่าเป็นเมืองดังกล่าวถูกข้าศึกยึดได้เสียแล้ว ทัพพ่ายกตีเข้ามาถึงทัพพระยายมราชแตกกระจาย ไล่มาตั้งแต่เมืองกุยบุรี ปราณบุรี จนเข้ามาถึงเมืองเพชรบุรี โดยไม่มีผู้คิดสู้ป้องกันเมืองเลย

ใน พ.ศ.๒๓๐๗ กองทัพพม่าซึ่งมีมังฆวนรธาเป็นแม่ทัพ ยกไปตีเมืองทวาย ตีจะเรื่อยมายังเมืองมะริด ตะนาวศรี มะลิวัน ระนอง ชุมพร ไชยา ปทิว คลองวาฬ กุย ปราณ จนถึงเมืองเพชรบุรี แต่ที่เมืองเพชรบุรีมีกองทัพพระยาพิพัฒน์โกษา กับทัพของพระยาตาก ยกมาจากกรุงศรีอยุธยา ทัพรักษาเมืองไว้ได้ เมื่อพ่ายมาถึงเมืองเพชรบุรีปะทะกับกองทัพไทยเข้าก็ถอยไปทางด่านสิงขรอย่างไรก็ตามในปีเดียวกันนี้ พระเจ้าอังวะได้มีพระราชสาส์นมายังกรุงศรีอยุธยา เพื่อขอตัวเจ้าเมืองทวายกลับไป หากไทยขัดขืนจะยกทัพใหญ่มา ทางฝ่ายกรุงศรีอยุธยามีได้มอบให้ไป และได้เตรียมกำลังไว้ป้องกันบ้านเมืองโดยเกณฑ์ทหารไปรักษาด่านอย่างมั่นคง พ่าย

ทัพภาคขวานนี้เป็นทัพของกษัตริย์องค์ใหม่ คือ หลังจากพระเจ้าอังวะสวรรคตประมาณ พ.ศ. ๒๓๐๘ กองทัพได้ยกเข้ามาทางเมืองทวาย ตะนาวศรี แล้วยกเข้าตีเมืองเพชรบุรี ราชบุรี และกาญจนบุรี สมเด็จพระบรมราชาธิราชโปรดฯ ให้เจ้าพระยาจักรียกทัพไปตั้งรับที่เพชรบุรี ราชบุรี แต่สู้กำลังข้าศึกไม่ได้จึงเสียเมืองแก่พม่า หลังจากนั้นพม่าจึงยกเข้าล้อมกรุงศรีอยุธยา ขณะที่พม่าล้อมกรุงอยู่นั้น สมเด็จพระบรมราชาธิราชโปรดฯ ให้พระยาเพชรบุรีคุมกองทัพเรือกองหนึ่ง พระยาตากสินคุมอีกกองหนึ่ง ยกออกไปตั้งรับทัพพม่าที่จะเข้ามาทางท้องทุ่ง ครั้นพม่ายกเข้ามา พระยาเพชรบุรีจะยกออกไปสู้รบพม่า พระยาตากสินเห็นว่าข้าศึกมีกำลังเหนือกว่า ไม่ควรยกออกไปจึงห้ามไว้ พระยาเพชรบุรีเห็นว่าพอจะสู้ได้จึงยกออกไปถูกพม่าล้อมไว้แล้วเอาดินปืนทิ้งลงในเรือดินระเบิดขึ้น พระยาเพชรบุรีตายในที่รบ ส่วนพระยาตากสินมิได้ต่อสู้กับข้าศึกแต่ได้ถอยมาตั้งรับที่วัดพิชัย และมีได้เข้าไปในกรุงศรีอยุธยาอีกเลย หลังจากนั้นกรุงศรีอยุธยาก็เสียแก่พม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐

สมัยกรุงธนบุรี

หลังจากกรุงศรีอยุธยาถูกพม่าเผาผลาญเสียหายยับเยินแล้ว ผู้นำที่มีความสามารถต่างก็ตั้งตัวเป็นหัวหน้าเป็นอิสระเป็นก๊ก ก๊กต่าง ๆ เหล่านี้มีพระยาตากสินด้วยก๊กหนึ่ง ซึ่งต่อมาตั้งตัวเป็นเจ้าทรงพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าตากสิน พระองค์ทรงปราบก๊กต่าง ๆ เข้าด้วยกัน แล้วตั้งเมืองธนบุรีเป็นเมืองหลวงและมีเมืองรอบเมืองหลวงพอที่จะตั้งเจ้าเมืองออกไปได้และมีกำลังพอที่จะรวบรวมผู้คนจัดบ้านเมืองเสียใหม่เมืองเหล่านี้ประมาณ ๑๑ เมืองรวมทั้งเมืองเพชรบุรีด้วย ใน พ.ศ. ๒๓๑๒ โปรดฯ ให้เจ้าพระยาจักรี พระยายมราช พระยาอภัยรณฤทธิ์ และพระยาเพชรบุรี เป็นกองหน้ายกไปตีเมืองนครศรีธรรมราชกองทัพคราวนี้กำลังพลห้าพัน โดยยกไปทางบกถึงเมืองไชยาและท่าข้ามได้ต่อสู้กัน การรบคราวนี้พระยาเพชรบุรีและพระยาศรีพิพัฒน์ตายในที่รบ ทั้งนี้เพราะนายทัพนายกองมิได้สามัคคีกัน เมื่อถึงท่าหมากกองทัพของพระยาทั้งสองจึงเสียที่ข้าศึก สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงยกทัพหลวงไปทางเรือ เมื่อกองเรือมาถึงตำบลบางทะเล เจ้าสำราญ ถูกพายุเรือล่มเป็นจำนวนหลายลำ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงตั้งพิธีบวงสรวงและพักที่เพชรบุรีระยะหนึ่ง

ครั้งถึง พ.ศ. ๒๓๑๗ ทางพม่าได้ยกทัพเข้ามาอีก โดยเข้ามาทางปากแพรก ตั้งค่ายอยู่ ณ ตำบลบางแก้ว โปรดฯ ให้พระเจ้าจุกจุลและพระยาธิเบศรบดีเป็นแม่ทัพ ยกออกไปตั้งรับทัพข้าศึก ณ เมืองราชบุรี เมื่อยกไปถึงปรากฏว่าทัพหน้าซึ่งมีพระยาอภัยรณฤทธิ์ พระยาเพชรบุรี หลวงสมบติบาลและหลวงสำแดงฤทธาแตกทัพมา เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทราบโปรดฯ ให้จับบุตรภรรยาของนายทัพนายกองแตกทัพมานั้นจำไว้ แล้วให้ยกออกไปรบแก้ตัวใหม่ การศึกครั้งนี้ที่จริงแล้วอะแซหุ่่นก็แม่ทัพมิได้มุ่งหวังที่จะให้ยกทัพมาตีเมืองไทยแต่ประการใด เพียงแต่ให้ยุ่่นคงหุ่่นติดตามครอบครัวมอญที่หนีเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ ยุ่่นคงหุ่่นเลยถือโอกาสปล้นครัวไทย โดยแบ่งกำลังออกเป็นสองกอง ตั้งค่ายอยู่ที่ปากแพรกกองหนึ่ง คอยปล้นผู้คนแถวเมืองกาญจนบุรี สุพรรณบุรี และนครไชยศรี อีกกองหนึ่งได้ยกไปปล้นเมืองราชบุรี

สมุทรสงครามและเมืองเพชรบุรี ครั้นยกมาถึงตำบลบางแก้วก็ทราบว่ามีกองทัพไทยยกไปตั้งรับที่ราชบุรี ยุงอคงหฺวุ่นจึงได้ตั้งทัพที่ตำบลบางแก้วสามค่าย ทางกองทัพไทยได้ตั้งล้อมกองทหารพม่า เพื่อตัดเสบียงอาหาร พม่ายกออกไปล้นค่ายพระยาพิพัฒน์โกษา และค่ายพระยาเพชรบุรีแต่ไม่สามารถตีหักเอาได้ ขณะนั้นได้มีใบบอกเข้ามายังกรุงว่า กองทหารพม่าที่ยกเข้ามาทางเมืองมะริได้เข้าปล้นค่ายเมืองทับสะแก เมืองกำเนิดนพคุณ จึงโปรดฯ ให้แจ้งแก่เจ้าเมืองกุยบุรี เมืองปราณบุรี ให้ทำลายหนองน้ำบ่อน้ำตามรายทางที่คิดว่ากองทัพพม่าจะยกมายังเมืองเพชรบุรีให้หมดสิ้นโดยให้เอาของสกปรกหรือยาพิษใส่ลงไป อย่าปล่อยให้เป็นการลักลอบเข้าศึกได้โปรดให้พระเจ้าหลานเธอกรมขุนอนุรักษ์สงครามมาอยู่ฟูรัรักษาเมืองเพชรบุรีด้วย

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชปราบดาภิเษกและสร้างกรุงเทพมหานครไม่กี่ปีพม่าก็เตรียมทัพใหญ่ที่จะยกมา คือในปีมะเส็ง พ.ศ.๒๓๒๘ พระเจ้าปดุงได้เกณฑ์ไพร่พลประมาณแสนเศษ โดยจัดเป็นเก้าทัพ ทัพที่ ๑ ให้แมงยี แมงชองกยอ เป็นแม่ทัพยกไปตีหัวเมืองฝ่ายตะวันตกถึงเมืองถลาง ทัพที่ ๒ ให้ออกนอกแผลกคิดหฺวุ่นเป็นแม่ทัพยกมาตั้งที่เมืองทวาย เดินทางเข้ามาทางด่านบ้องตี้ เข้าตีเมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรีลงไปถึงเมืองชุมพร จรดทัพที่หนึ่ง ทัพที่ ๓ ให้ออกนาคีสะโตะคีรีมหาอุจะนาเข้ามาทางเมืองเชียงใหม่ สุโขทัย แล้วยกลงมายังกรุงเทพมหานคร ทัพที่ ๔ มีเมียนหฺวุ่นแมงยีมหาทิมชองเป็นแม่ทัพ ยกมาทางเมืองเมาะตะมะเป็นทัพหน้ายกเข้าตีกรุงเทพมหานคร เข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ ทัพที่ ๕ ให้เมียนแมหฺวุ่นเป็นแม่ทัพหน้ายกมาตั้งที่เมืองเมาะตะมะเป็นทัพหนุนทัพที่สี่ ทัพที่ ๖ ให้ตะแคงกามะราชบุตรที่สองเป็นแม่ทัพ เป็นทัพหน้าที่ ๑ ของทัพหลวงยกมาทางด่านเจดีย์สามองค์ ทัพที่ ๗ ให้ตะแคงจักกูราชบุตรที่สามเป็นแม่ทัพ เป็นทัพหน้าที่ ๒ ของทัพหลวง ทัพที่ ๘ เป็นทัพหลวงมีพระเจ้าปดุงเป็นนายทัพยกมาทางเมืองเมาะตะมะ ทัพสุดท้ายมีจ้อชองนรธาเป็นแม่ทัพ ยกมาทางด่านแม่ละเมายกเข้ามาตีเมืองตาก กำแพงเพชร แล้วยกมายังกรุงเทพมหานคร

ทางฝ่ายกรุงเทพมหานคร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดฯ ให้จัดทัพไว้รับ ๔ ทัพด้วยกันคือ ทัพที่ ๑ ให้กรมพระราชวังหลังเป็นแม่ทัพยกไปขัดตาทัพที่เมืองนครสวรรค์ ทัพที่ ๒ เป็นทัพใหญ่ให้กรมพระราชวังบวรฯ ยกไปยังเมืองกาญจนบุรี คอยต่อสู้กับข้าศึกที่จะยกมาทางด่านเจดีย์สามองค์ ทัพที่ ๓ ให้เจ้าพระยาธรรมา (บุญรอด) กับเจ้าพระยาอมราช ยกไปตั้งรับที่เมืองราชบุรีคอยคุ้มกันทัพที่ ๒ และคอยต่อสู้กับข้าศึกที่จะยกมาทางปากซันได้ และเมืองทวาย ทัพสุดท้ายเป็นทัพหลวงตั้งที่กรุงเทพฯ เป็นกองหนุน การรบคราวนี้โดยเฉพาะการรบที่ลาดหญ้า มีเรื่องทีกล่าวถึงพระยาเพชรบุรี คือ กองทัพทั้งสองฝ่ายได้ต่อสู้กันและไม่สามารถจะตีหักกันได้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ จึงทรงจัดตั้งเป็นกองโจร โดยให้พระยาสิทธิราชเดโชชัย พระยาทำยน้ำ และพระยาเพชรบุรีคุมทหารไปคอยซุ่มโจมตีหน่วยลำเลียงเสบียงอาหารที่จะส่งไปยังค่ายข้าศึก แต่นายทัพทั้งสามดังกล่าวมิได้ปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจึงดำรัสสั่ง

ให้ประหารชีวิตเสียทั้งสามคน แล้วโปรดฯ ให้พระองค์เจ้าขุนเณรไปแทนอย่างไรก็ดี การสงครามคราวนี้พม่าเสียหายยับเยินกลับไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดฯ ให้เตรียมทัพเพื่อไปตีพม่าใน พ.ศ. ๒๓๓๖ โดยยกไปตั้งทัพที่เมืองทวาย ซึ่งขณะนั้นเมืองทวาย ตะนาวศรี และเมืองมะริดเป็นของไทย กองทัพที่ยกไปตั้งยังเมืองดังกล่าวมีทัพของเจ้าพระยามหาเสนา เจ้าพระยารัตนาพิพิธ พระยาสิทธิราชเดโช พระยาภาณุจนบุรี พระยาเพชรบุรี เจ้าพระยามหาโยธา พระยาทวาย และกองทัพของพระยายมราช นอกจากนี้ยังมีกองทัพเรืออีกด้วย ครั้นถึงฤดูแล้ว ทัพหลวงได้ยกออกไปทางเมืองไทรโยคทางฝ่ายพม่ายกทัพใหญ่มาล้อมเมืองทวายไว้ การรบคราวนี้พระยาภาณุจนบุรีตายในที่รบ กองทัพพม่ายกเข้าตีค่ายพระยามหาโยธาแตก แล้วยกเข้าตีค่ายพระยาเพชรบุรี แต่ไม่สามารถจะตีหักเอาได้จึงลงเรือถอยกลับไป ต่อมาอีกสามวันพม่าเกณฑ์ทหารอาสาเข้าตีค่ายพระยาเพชรบุรีอีก คราวนี้เสียที่แก่ข้าศึกอย่างไรก็ตามกองทัพไทยเข้าตีเอากลับคืนมาได้ที่สุดในที่สุด

ถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ พม่าได้ยกกองทัพมาอีก คราวนี้ยกไปตีหัวเมืองปักษ์ใต้ถึงเมืองถลาง รัชกาลที่ ๒ โปรดฯ ให้พระยาจำแสนยากร (บัว) คุมกองทัพหลวงหน้าลงไปก่อน ให้พระยาพลเทพลงมารักษาเมืองเพชรบุรีไว้ และโปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิทักษ์มนตรีเสด็จไปคอยจัดการสั่งกองทัพอยู่ ณ เมืองเพชรบุรี กองทัพที่มาตั้ง ณ เมืองเพชรบุรีนี้ จากการรายงานของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีว่าทหารมีความประพฤติไม่ดี คือ ได้ลักเรือบรรทุกข้าว น้ำตาลของชาวบ้านเก็บค่าผ่านทาง แม้แต่สินค้าพวกไม้ไผ่ เขาวัว ก็ไม่เว้น การกระทำดังกล่าวเป็นที่น่าอับอายขายหน้าแก่ชาวเมืองเพชรบุรียิ่งนัก ผู้กองทัพที่ตั้งอยู่ที่เมืองราชบุรีไม่ได้ ทหารที่เมืองเพชรบุรีต่างคนต่างทำต่างคนต่างคิดมิได้สามัคคีกัน ทางฝ่ายพม่าได้เขียนหนังสือมาชวนไว้ที่แดนเมืองตะนาวศรี เพื่อให้ไทยเลิกจับกุมพลลาดตระเวนของตน ไทยได้มีหนังสือตอบไปโดยนำไปชวนไว้ที่ชายแดนเช่นกัน โดยให้พระยาพลสงครามแห่งเมืองเพชรบุรีเป็นผู้ตอบ

การสงครามระหว่างไทยกับพม่าสิ้นสุดลงแล้ว แต่ทางปักษ์ใต้ยังไม่สงบ ต้องปราบปรามหัวเมืองมลายู โดยเฉพาะเจ้าเมืองไทรบุรีและเจ้าเมืองใกล้เคียงที่พากันกระด้างกระเดื่อง ทั้งนี้เพราะมีต่างชาติคอยยุยงอยู่เบื้องหลัง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๒ สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าเมืองไทรบุรีแข็งเมืองอีกทั้งๆ ที่เมืองนี้เคยถูกปราบมาแล้ว ซึ่งพระยาเพชรบุรีเคยยกทัพไปปราบ

คราวนี้รัชกาลที่ ๓ โปรดฯ ให้พระยาเพชรบุรีเป็นแม่ทัพ ยกไปประมาณสามพันคน รวมทั้งชาวเพชรบุรีด้วยเก้าร้อยคน ทั้งนี้ต้องไปรวมทัพกับเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลา รวมรีพลประมาณหมื่นเศษ กองทัพนี้เป็นกองทัพเรือ โดยเกณฑ์เรือจากเมืองเพชรบุรี ราชบุรี สมุทรสาคร เขมร เป็นต้น โดยเฉพาะกองทัพของพระยาเพชรบุรีที่ยกออกไปจากเมืองเพชรบุรีนั้น จากรายงานของหลวงเมืองปลัดเมืองเพชรบุรีว่า เรือทั้งหมด ๙ ลำ ทหาร ๕๙๙ คน อาวุธปืนประจำเรือ คือ ปืนหน้าเรือ ท้ายเรือ แคมเรือและปืนหลังรวม ๔๘ กระบอก ปืนคาบศิลา ๒๗๐

กระบอก ดินปืน ๑๐ หาบ เมื่อยกทัพไปถึง หัวเมืองปักขีใต้ โปรดฯ ให้พระยาเพชรบุรีประจำอยู่ ณ เมืองสาบบุรี เพื่อจะได้ดูแลหัวเมืองมลายู ทางเจ้าเมืองแข็งเมืองโดยตั้งค่ายสู้รบ แต่เมื่อทราบ ว่ากองทัพของพระยาเพชรบุรียกไปตั้งที่เมืองสาบบุรีเจ้าเมืองกลับคืนให้คนมาแจ้งแก่พระยาเพชรบุรีว่า ตนจะรื้อค่ายลงเพราะเกรงว่าประชาชนจะพากันหลบหนีไปหมด อย่างไรก็ตาม พระยาภักขันธ์หาได้กระทำดังกล่าวไว้ไม่ แต่ได้มีหนังสือมาถึงพระยาเพชรบุรีขออ่อนน้อมต่อไทย พระยาเพชรบุรีจึงตอบตกลงไปให้พระยาภักขันธ์ พระยาภักขันธ์ได้มอบทองคำให้พระยาเพชรบุรี ค่ายดังกล่าวนี้ต่อมาพระยาไชยาได้รื้อเผาไฟจนหมดสิ้น

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงโปรดเมืองเพชรมาก จะเห็นได้จากการที่พระองค์ได้เสด็จมาเมืองเพชรหลายครั้งในระหว่างผนวช พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงบำเพ็ญสมณธรรม ณ ถ้ำเขาย้อย อำเภอเขาย้อย และยังได้ประทับแรมที่วัดมหาสมณารามเชิงพระนครคีรีอีกด้วย จากจดหมายเหตุของหมอบรัดเลย์ ได้กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วงที่ได้เสด็จมายังเมืองเพชรบุรีว่า

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๓ ได้เสด็จเมืองเพชรบุรีเป็นครั้งที่สองในปีนี้ เพื่อทอดพระเนตรการก่อสร้างพระนครคีรี วันที่ ๒๒ มิถุนายน ได้แห่พระมายังเมืองเพชรบุรี วันที่ ๒๘ มิถุนายน เสด็จมาเมืองเพชรเป็นครั้งที่สาม วันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๓ หลังจากงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๕๖ พรรษาแล้ว เสด็จมาเมืองเพชรโดยเรือพระที่นั่งจากพระราชหัตถเลขาทรงมีไปถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๓ ตุลาคมว่า พระองค์เสด็จถึงปากน้ำตำบลบ้านแหลมเวลา ๓ โมงเช้าถึงพระนครคีรีเวลาบ่าย ๒ โมง ทรงทอดพระกฐิน ณ วัดพระพุทธไสยาสน์และวัดมหาสมณาราม ส่วนพระราชธิดาในสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นได้เสด็จไปทอดพระกฐิน ณ วัดเขาบรรไดอิฐและวัดมหาธาตุ วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๔ ได้เสด็จมาประทับ ณ พระนครคีรีในปีเดียวกันนี้ พระเจ้าแผ่นดินประเทศปรัสเซียได้ส่งราชทูตชื่อคอลลอยเลนเบิร์กเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทจัดเรือแจวเรือพายให้ทูตที่มาจากเมืองเพชรบุรีใช้เป็นจำนวนสองลำ มีฝีพายลำละ ๒๐ คน ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าคัคณางยุคล ประทับอยู่ ณ พระนครคีรี รัชกาลที่ ๔ ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงเพื่อทรงแจ้งให้ทราบว่า ราชทูตปรัสเซียจะมาเที่ยวและพักผ่อนที่เมืองเพชรบุรี ขอให้จัดรถบริการให้ด้วย ส่วนขากลับโปรดให้จัดเรือพระที่นั่งเสพลย์สหายไมตรีมารับที่เพชรบุรี เพื่อนำไปส่งที่เรือรบที่สันดอน วันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ เป็นวันที่เสด็จกลับกรุงเทพมหานคร การเสด็จเมืองเพชรบุรีครั้งนี้ โปรดให้จัดพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรบนพระนครคีรี และทรงบรรจุพระธาตุนบยอดเจดีย์บนเขามหาสวรรค์ด้วย วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๖ เสด็จมาเมืองเพชรบุรีด้วยเรือกลไฟพระที่นั่งและเสด็จกลับเมื่อ วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ในเดือนเมษายนพันเอกเรโบลได้นำเครื่องราชอิสริยาภรณ์จากฝรั่งเศสชื่อ เรจ็อง ดอนเนอร์ เข้ามาทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้นำนายพันเอกเรโบลมาเที่ยวเมืองเพชรบุรีโดย

เรือเสพย์สหายไมตรี วันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๘ เป็นวันที่เสร็จงานพระราชพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกเธอที่เมืองเพชรบุรี

นอกจากจะทรงสร้างพระนครคีรีแล้ว ยังโปรดฯ ให้ตกแต่งเขาหลวงซึ่งมีพระพุทธรูปโบราณในถ้ำโดยสร้างบันไดหินลงไป สร้างพระพุทธรูปเพื่ออุทิศส่วนกุศลถวายแก่พระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อนๆ ทรงสร้างเป็นส่วนพระองค์เองบ้าง ทรงให้เจ้านายฝ่ายในและพระบรมวงศานุวงศ์สร้างบ้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ซ่อมแซมพระนครคีรีใหม่ทั้งหมดเพื่อทรงใช้เป็นที่พักแรมพักผ่อนอิริยาบถและเพื่อใช้รับรองแขกเมืองด้วย ทรงจัดตั้งมณฑลราชบุรีขึ้น เมืองเพชรบุรีขึ้นกับมณฑลนี้ พระองค์ได้เสด็จมาประทับที่เมืองเพชรบุรีหลายครั้ง เพราะอากาศถูกพระโรคที่ทรงประชวรในฤดูฝน โดยเฉพาะในเดือนกันยายน อย่างไรก็ตามก็ดีเดือนนี้ไม่เหมาะที่จะประทับบนพระนครคีรีดังนั้นจึงทรงสร้างพระราชวังบ้านปืนขึ้นอีกแห่งหนึ่ง แต่ไม่แล้วเสร็จก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างต่อจนสำเร็จพระราชทานนามว่า พระรามราชนิเวศน์นอกจากจะทรงพระสำราญที่เมืองเพชรบุรีแล้ว รัชกาลที่ ๕ ยังโปรดเสวยน้ำที่แม่น้ำเพชรบุรีอีกด้วยโดยเฉพาะน้ำตรงทำน้ำวัดท่าไชยศิริ ดังความว่า “ด้วยมีตราพระคชสีห์ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกไปแต่ก่อน ให้ข้าพเจ้าแต่งกรมการกำกับกันคุมไพร่ไปตักน้ำหน้าวัดท่าไชย (วัดท่าไชยศิริ) ส่งเข้ามาเป็นน้ำส่ง (สรอง) น้ำเสวยเดือนละสองครั้ง ๆ ละยี่สิบตุ้มเสมอจทุกเดือนนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งตั้งให้ขุนลครประการคุมไพร่ไปตักน้ำหน้าวัดท่าไชยี่สิบตุ้ม ได้เอาผ้าขาวหุ้มปากตุ้มประทับตรารูปกระต่ายประจำครั้ง มอบให้ขุนลครประการคุมมาส่งด้วยแล้ว” โบบอกฉบับนี้ พ.ศ. ๒๔๒๐ โดยพระยาสุรินทรฤาไชย เรื่องน้ำในแม่น้ำเพชรบุรีนี้นอกจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะโปรดฯ เสวยแล้วยังใช้เป็นน้ำสำหรับเข้าพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตั้งแต่สมัยโบราณมา ซึ่งมีแม่น้ำสำคัญ ๕ สาย คือ แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำบางปะกง และแม่น้ำเพชรบุรี ดังสารตราถึงพระยาเพชรบุรีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ ความว่า ทางกรุงเทพฯ จะตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการนี้ต้องการน้ำสำหรับเข้าพระราชพิธีดังกล่าว จึงให้หลวงยกกระบัตรเมืองเพชรบุรี หลวงเทพเสนีถือสารตรามายังพระยาเพชรบุรี ให้แต่งตั้งกรมการไปตักน้ำที่หน้าเมืองเพชรบุรี แล้วเอาโบบอกปิดปากหม้อ เอาผ้าขาวหุ้มปากหม้อผูกปิดตราประจำครั้ง แล้วมอบให้หลวงยกกระบัตร หลวงเทพเสนีคมเข้าไปส่งยังกรุงเทพมหานครให้ทันกำหนดการพระราชพิธีดังกล่าว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาเมืองเพชรบุรีหลายครั้งด้วยกัน ดังจะได้ลำดับตามหลักฐานที่ค้นคว้ามาได้ดังนี้

วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาเมืองเพชรบุรี โดยเรือพระที่นั่งพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริพารเป็นจำนวนมากเสด็จถึงพลับพลาตำบลบางครก บ้านใหม่ เสด็จขึ้นบนพลับพลาตรัสกับเจ้าเมืองและกรมการทั้งหลายแล้วเสด็จพระราชดำเนินด้วยรถพระที่นั่งสองล้อถึงพระนครคีรี

ทอดพระเนตรพระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์ พระที่นั่งปราโมทย์มไหศวรรย์ และพระที่นั่งราช
 ธรรมสภา

วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๘ เสด็จพระราชดำเนินไปถ้าเพ็งถ้าพัง แล้วเสด็จลง
 ไปยังเชิงเขา มีราษฎรชาวเมืองเพชรบุรีเฝ้ารับเสด็จเป็นจำนวนมาก เสด็จพระราชดำเนินผ่านเขา
 พนมขวิดไปยังถ้าเขาหลวง เพื่อทรงนมัสการพระพุทธรูปในถ้า แล้วเสด็จกลับ วันที่ ๑๔
 กุมภาพันธ์เสด็จออก ณ พระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์ ผู้ว่าราชการเมืองกาญจนบุรี และเมือง
 เพชรบุรีเข้าเฝ้า แล้วเสด็จประพาสเขาน้ำใสวัน วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ เสด็จออก ณ พระที่นั่งเพชร
 ภูมิไพโรจน์ มีข้าราชการเมืองเพชรบุรีเฝ้าละอองธุลีพระบาททูลเกล้าฯ ถวายสิ่งของ พระราชทาน
 เสื้อผ้าสักหลาดอย่างดีแก่ข้าราชการที่มาเฝ้าคือพระพลสงคราม หลวงรามฤทธิรงค์ หลวงยงโยธี
 หลวงภักดีสงคราม นายแยม เด็กชา หลวงพิพัฒน์ เพชรภูมิยกกระบัตร หลวงวิจิตภักดี หลวง
 มหาโตไทย ขุนสัสดี ขุนแพ่ง ขุนแขวง ขุนศุภมาตรา ขุนเทพ ขุนรองปลัด ขุนเทพบุรี โปรดย
 พระราชทานเงินแก่พวกเด็กชาที่มาเฝ้าละอองธุลีพระบาทคนละตำลึงบ้างครั้งตำลึงบ้าง คนที่ได้
 ตำลึงคือคนที่ทรงคุ้นเคยเห็นหน้ากันมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 พระราชดำเนินมาเมืองเพชรบุรี เสด็จพระราชดำเนินลงจากพระนครคีรี ณ ทรงเชิงเขา ตรัสกับ
 หมอแมคฟาแลนด์ แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปยังถ้าเขาหลวง ทรงนมัสการพระพุทธรูป ๔ องค์
 ที่มีพระนามรัชกาลที่ ๑ - ๔ แล้วเสด็จกลับ

วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ เสด็จพระราชดำเนินไปตามถนนที่จะไปเขาน้ำใสเดื่อ เลี้ยว
 ตรงหน้าวัดคงคารามไปตามถนนถึงสวนมะตูมทรงเก็บผลมะตูม แล้วเสด็จประพาสตลาดเมือง
 เพชรบุรี วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ เสด็จพระราชดำเนินไปยังวัดมหาสมณาราม เชิงพระนครคีรี พระ
 ราชทานเงินเป็นมูลกับปิยภักดิ์แก่พระมหาสมณวงศ์เจ้าอาวาสและพระสงฆ์ ทรงแจกเงินแก่
 สัปบุรุษ วันเดียวกันนี้พวกไทยทรงดำเนินของมาทูลเกล้าถวาย แล้วเสด็จจรดพระที่นั่งข้ามสะพาน
 ช้าง (สะพานจอมเกล้าฯ) ประพาสวัดกำแพงแลง วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พระราชทานเงินแก่พระ
 ยาสุนทรฤทัย (เทศ บุนนาค) เพื่อปฏิสังขรณ์ พระพุทธรูปในถ้าเขาหลวง เสด็จถ้าเขาหลวง
 แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปถึงพลับพลา ตำบลบางครกบ้านใหม่ เสด็จลงเรือพระที่นั่งอัครราชวร
 เดชกลับกรุงเทพมหานคร

วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 มาโดยเรือพระที่นั่งถึงอ่าวบ้านแหลม ประทับแรมบนเรือพระที่นั่ง วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ เสด็จขึ้น
 บนพลับพลาบ้านใหม่มีข้าราชการเมืองเพชรบุรีเฝ้ารับเสด็จ แล้วเสด็จพระราชดำเนินทรงม้าพระ
 ที่นั่งถึงพระนครคีรีที่ศาลาหน้าเขามหาสวรรค์มีพระสงฆ์เถรานุเถระสวดชยันโต วันที่ ๑๓
 กุมภาพันธ์ เสด็จพระราชดำเนินไปถ้าเพ็งถ้าพัง วัดพระพุทไธยาสน์ แล้วเสด็จพระราชดำเนิน
 ไปเขาหลวง ทอดพระเนตรถ้าต่างๆ และทรงปิดทองพระพุทธรูป วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ เสด็จ
 ประพาสตลาดเมืองเพชรบุรี ประทับทอดพระเนตรการแข่งวัดระแหะ กลางคืนชาวไทยทรงดำขับ
 แคนถวาย วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์เสด็จประพาสเขาน้ำใสเดื่อกลางคืนมีการขับแคนถวายและมีการ

บรรเลงเพลงพิณพาทย์ด้วย วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์เสด็จออกทรงบาตรพระสงฆ์ในเมืองเพชร จำนวน ๘๖ รูป แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปถ้าแกลบ ถ้าสาริกา และถ้าเจ็ดแท่น

วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ เสด็จออก ณ พระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ทรงนำหมอดันลัป หมอหอมสัน และนายคูเปอร์เข้าเฝ้า รับสั่งเรื่องการจัดตั้งโรงเรียนและโรงพยาบาล ณ เมืองเพชรบุรี พระราชทานเงินสมทบทุนสร้างโรงพยาบาลจำนวน ๓๐ ชั่ง ในวันเดียวกันนี้เสด็จประพาสวัดกำแพงแลง ตอนเย็นทอดพระเนตรการแข่งขันวัวระแทะ วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ เสด็จประพาสหมู่บ้านไทยทรงดำ วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ เสด็จพระราชดำเนินไปยังพระพุทธรบาทเขาลูกช้าง ประทับแรม ณ พลับพลาตำบลดำกลบชี่ วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์จึงเสด็จถึงพระพุทธรบาทเขาลูกช้าง วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์เสด็จพระราชดำเนินกลับ วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ เสด็จพระราชดำเนินเขาหลวง โปรดให้นิมนต์พระสงฆ์สดับปกรณ์ในถ้ำเขาหลวง วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ เสด็จพระราชดำเนินไปยังถ้ำเขาหลวง ประพาสถ้ำพระพิมพ์ ถ้ำพระเผือก เขาคอก ถ้ำจัน วันที่ ๑ มีนาคม เสด็จประพาสพระเจดีย์ยอดเขาริมวัดมหาสมณาราม โปรดให้พระยาสุริยทร ฤาไชยปฏิสังขรณ์ แล้วเสด็จทางลัดลงมายังวัดมหาสมณารามทอดพระเนตรบริเวณวัด เสด็จเข้าไปในพระอุโบสถ พระสงฆ์ถวายชัยมงคลคาถา แล้วเสด็จไปตามถนนราชวิถีถึงท่าน้ำแม่่น้ำเพชรบุรี เสด็จลงเรือพระที่นั่งล่องไปตามลำแม่น้ำเพชรบุรีออกอ่าวบ้านแหลมไปเขาสามร้อยยอด ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๐ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๖ ยังหาหลักฐานไม่ได้ว่าพระองค์เคยเสด็จมาเมืองเพชรบุรีในปีใดบ้าง

วันที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ เสด็จพระราชดำเนินมาเพชรบุรีโดยรถไฟพระที่นั่งจากราชบุรีโดยมิได้แจ้งให้ทางจังหวัดทราบ ทั้งนี้มีพระราชประสงค์ที่จะทอดพระเนตรเมืองเพชรบุรีขณะที่มิได้เตรียมรับเสด็จ ประทับเสวยที่เมืองเพชรแล้วเสด็จกลับราชบุรี วันที่ ๒๔ กรกฎาคม เสด็จโดยเรือพระที่นั่งเข้ามาตามลำแม่น้ำเพชรบุรี เสด็จขึ้นประทับบนบ้านเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศบุนนาค) วันที่ ๒๕ กรกฎาคม เสด็จประพาสทางเรือขึ้นไปตามลำแม่น้ำเพชรบุรี วันที่ ๒๖ กรกฎาคม เสด็จทางเรือไปยังตำบลงบางทะเลประทับแรมที่บางทะเลหนึ่งคืน วันที่ ๒๗ กรกฎาคม เสด็จโดยเรือฉลอมจากตำบลงบางทะเลมายังอ่าวบ้านแหลม วันที่ ๒๘ กรกฎาคม เสด็จประพาสวัดต่างๆ ในเมืองเพชรบุรีแล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่งออกจากอ่าวบ้านแหลม

วันที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จโดยเรือพระที่นั่งเข้าปากอ่าวบ้านแหลมตามลำน้ำเพชรบุรีถึงหน้าจวนผู้ว่าราชการจังหวัด วันที่ ๑๒ กันยายนเสด็จประพาสตลาด ผ่านไปตามถนนใหม่แนวกำแพงเมือง ผ่านหน้าวัดกำแพงแลงทอดพระเนตรวัดใหญ่สุวรรณาราม วันที่ ๑๓ กันยายน เสด็จพระราชดำเนินไปวัดมหาสมณาราม วัดเขายันไดอิฐ ข้ามสะพานไปบ้านพระยาสุรินทรฤาไชย วัดโพธาราม แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ วันที่ ๑๔ กันยายน เสด็จประพาสตามลำแม่น้ำเพชรบุรีขึ้นไปทางเหนือจนถึงท่าศาลา วันที่ ๑๕ กันยายน เสด็จประพาสหมู่บ้านไทยทรงดำ ตำบลยี่หนถึงเวียงคอย วันที่ ๑๖ กันยายน เสด็จพระราชดำเนินขึ้นบนพระนครคีรี โปรดฯ ให้พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่บางวัดเข้าเฝ้าโปรดฯ ให้พระครู

มหाराภิรักษ์ เจ้าอาวาสวัดใหญ่เข้าเฝ้า พระราชทานพัดยศ และโปรดฯ ให้ยกวัดใหญ่สุวรรณารามเป็นวัดหลวงอีกวัดหนึ่ง วันที่ ๑๗ กันยายน เสด็จไปทอดพระเนตรวัดอู่ท้อย วันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๒ เสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงเทพมหานครโดยรถไฟพระที่นั่ง

วันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๒ เสด็จพระราชดำเนินมายังเพชรบุรี โปรดฯ ให้ฉลองพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา ณ ท้องพระโรงที่ประทับเมืองเพชรบุรี ตั้งพระชัยเนาโลหะและพระชนมวารอย่างละองค์รวมทั้งพระชนมพรรษาของเดิม ๕๖ องค์ เจ้าพนักงานได้นิมนต์พระสงฆ์เถรานุเถระจากวัดราชบพิธ วัดเบญจมบพิตร วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ วัดราชาธิวาส รวม ๑๒ รูป วัดพระปฐมเจดีย์ ๑ รูป เมืองราชบุรี ๖ รูป และพระเถรานุเถระในเมืองเพชรอีก ๓๘ รูป รวม ๕๗ รูป พระราชพิธีเริ่มวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ เป็นพระราชพิธีสงฆ์ ตอนเย็นมีการจุดดอกไม้เพลิงถวายเป็นพุทธบูชา วันที่ ๒ ตุลาคม นิมนต์พระสงฆ์รับพระราชทานฉันทพลจัดโต๊ะสังเวद्यเทวดา แล้วปล่อยสัตว์เป็นทาน พระราชทานเลี้ยงข้าราชการ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานแจกผ้าที่ทอจากเมืองเพชรบุรีแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ตอนบ่ายมีการบายศรีเวียนเทียนสมโภชพระพุทธรูปปฏิมากรกลางคืนมีจุดดอกไม้เพลิง มีการเล่นละครบนพลอยทอดหุ่นที่ประทับกลางแม่น้ำ ที่สนามหญ้าหน้าที่ประทับพลอยมีการเล่นเพลง เสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงเทพมหานคร วันที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๒

วันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ เสด็จพระราชดำเนินมาประทับแรม ณ ตำบลบ้านป็นทอดพระเนตรแปลนที่จะสร้างพระราชวัง วันที่ ๔ ธันวาคม เสด็จประพาสพระนครคีรีทอดพระเนตรการตกแต่งบนพระนครคีรีเพื่อรับแขกเมือง ตั้งแต่วันที่ ๕ ถึง ๘ ธันวาคม เสด็จพระราชดำเนินไปยังจุดต่าง ๆ บริเวณที่จะสร้างพระที่นั่ง วันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ เสด็จพระราชดำเนินกลับ

วันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ดยุกโยฮัน อัลเบรคท์ ผู้สำเร็จราชการเมืองบรันสวิก พร้อมด้วยเจ้าหญิงอลิสซาเบต สโตลเบิร์ก รอซชาล่า พระชายา ได้เสด็จประพาสเมืองเพชร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ (พระยศในสมัยนั้น) คอยรับเสด็จ ณ พระนครคีรี คืนนี้มีการจุดดอกไม้เพลิงถวายทอดพระเนตร วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ท่านดุกได้เสด็จทอดพระเนตรถ้ำเพิงถ้ำพังและพระเจดีย์ เสด็จออกบรรพชาภิเษกชาวเมืองเพชรบุรีและทอดพระเนตรกีฬา วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ เสด็จพระราชดำเนินมายังวัดพระพุทธรูปไสยาสน์เสด็จวัดเขานันได้อิฐ ทอดพระเนตรถ้ำ แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปเสวย พระกระยาหาร ณ พลับพลาบ้านป็น เสด็จลงเรือแล่นขึ้นไปตามลำแม่น้ำเพชรบุรีแล้วลงมาขึ้นที่ท่าหลังจวนผู้ว่าราชการจังหวัดเสด็จขึ้นบนพระนครคีรี ทอดพระเนตรกาดปลา วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ เสด็จพระราชดำเนินไปเขาหลวงทรงถ่ายรูปหมู่ ณ ถ้ำเขาหลวง แล้วเสด็จมายังวัดใหญ่สุวรรณาราม ตอนพลบค่ำเสด็จประพาสหมู่บ้านไทยทรงดำตำบลเวียงคอยและทอดพระเนตรลงขวง วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ประพาสตลาดเมืองเพชรบุรี ท่านดุกก็เสด็จกลับกรุงเทพฯ โดยรถไฟพระที่นั่ง

วันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชดำเนินมาเพชรบุรี โดยรถไฟพระที่นั่ง วันที่ ๑๐ กรกฎาคม ณ ท้องพระโรงที่ประทับตำบลบ้านป็นพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่ข้าราชการ วันที่ ๑๒ กรกฎาคม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ บวชนาคหลวงเป็นพระภิกษุและสามเณร คือ นายประทีปและนายบันเทิงบุตรพระยาสุรินทรฤาไชย (เทียน บุนนาค) ผู้ว่าราชการเมืองเพชรบุรี วันนี้ทำขวัญนาคมีเครื่องบายศรีและเวียนเทียน วันที่ ๑๓ กรกฎาคม แห่นาคจากพลับพลาที่ประทับบ้านป็นไปยังวัดมหาสมณาราม พระภิกษุและสามเณรไปจำวัดอยู่ ณ วัดโพธาราม วันที่ ๑๔ กรกฎาคม เสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงเทพมหานครโดยรถไฟพระที่นั่ง

วันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ เสด็จพระราชดำเนินมาเพชรบุรีโดยรถไฟพระที่นั่งประทับแรม ณ พลับพลาบ้านป็น วันที่ ๑๕ สิงหาคม ทอดพระเนตรถนนบริวารณวังบ้านป็นถึงสะพานอรุณวงศ์ทอดพระเนตรถนนตัดใหม่ถึงวัดป้อม พระราชทานนามว่า ถนนบริพัตร ประพาสตลาดเมืองเพชร โปรดให้เรียกพระที่นั่งบ้านป็นว่า พระตำหนัก วันที่ ๑๖ และ ๑๗ สิงหาคม ทอดพระเนตรถนนต่าง ๆ วันที่ ๑๘ สิงหาคม เสด็จออกทอดพระเนตรการทำถนนและปลูกต้นไม้บริเวณพระตำหนักบ้านป็น แล้วเสด็จมาประทับที่พลับพลาโปรดฯ ให้นิมนต์พระสงฆ์ ๑๕ รูป สวดพระพุทธมนต์โหรบูชาเทวดา วันที่ ๑๙ สิงหาคม พนักงานจัดการที่ก่อพระที่นั่งบ้านป็น พระสงฆ์สวดถวายพระพร พราหมณ์เป่าสังข์ขึ้นฆ้องชัยพระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถา ทรงวางศิลาพระฤกษ์ เสร็จแล้วพระสงฆ์รับพระราชทานฉันทรงปลูกต้นไม้ และโปรดฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสา- ธิราช พระเจ้าน้องยาเธอ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอปลูกต้นไม้องค์ละต้น

วันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ โปรดให้ตั้งพระราชพิธีพืชมงคลอย่างน้อย ณ พลับพลาที่ประทับบ้านป็น พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์วันละ ๕ รูป จนถึงวันที่ ๓๐ สิงหาคม รวม ๘ วัน

วันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในโอกาสครบรอบปี พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าอรุณวงศ์รัชสมโภชสิ้นพระชนม์ โดยจัดพระราชพิธี ณ บริเวณปะรำพระราชพิธีก่อพระฤกษ์พระที่นั่งบ้านป็น กลางคืนมีมหรสพคือหนังใหญ่ วัดพลับพลาชัย ๑ โรงหนังตลุง ๑ โรง ลครตลก ๑ โรง ละครชาตรี ๑ โรง มีจุดดอกไม้เพลิงจุดพลุ วันที่ ๙ กันยายน พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ มีเทศนาธรรม ๒ กัณฑ์คือพระปลัดฉิม เจ้าอธิการวัดป้อมกับเจ้าอธิการท่มวัดน้อย มีสดับปกรณ์ ๑๐๐ รูป ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ทิ้งทานผลกัลป์ฤกษ์ พระครูญาณเพชรรัตนวัดยางถวายธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์ กลางคืนมีมหรสพเช่นเดียวกับคืนก่อน อนึ่งก่อนงานพระเมรุพระองค์เจ้าอรุณวงศ์ ข้าราชการกรมมหาดเล็ก ข้าราชการโรงเรียนมหาดเล็ก ได้รวบรวมเงินจำนวน ๘,๐๐๐ บาท ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้เงินจำนวนนี้ใช้ให้เป็นประโยชน์ที่ถาวร จึงทรงพระราชดำริถึงงานหัตถกรรมของชาวเพชรบุรี ได้แก่ พวกจักสานแต่ขาดการส่งเสริม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้เงินจำนวนนี้เป็นทุนรางวัล เพื่อส่งเสริมให้งานหัตถกรรมของชาวเมืองเพชรเจริญยิ่งขึ้น วันที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๓ เสด็จกลับกรุงเทพมหานคร

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับแรมยังจังหวัดเพชรบุรีหลายครั้ง แต่แต่ละครั้งเป็นเวลาหลายวัน บางครั้งแรมเดือน หลังจากที่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ แล้ว ได้เสด็จพระราชดำเนินมายังเพชรบุรีเมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๗ โดยเสด็จมากับกองเสือป่าเสนาหลวงรักษาพระองค์ เพื่อเดินทางไกลไปจอมบึง บ้านโป่ง ในวันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสตัวเมืองเพชรและทอดพระเนตรกริษาของกรมทหารราบที่ ๑๔ เพชรบุรี รุ่งขึ้นวันที่ ๑๔ มกราคม จึงทรงม้าพระที่นั่งเคลื่อนขบวนเสือป่าเดินทางไกล

เมื่อวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลปักษ์ใต้โดยรถไฟพระที่นั่ง เมื่อรถไฟพระที่นั่งถึงสถานีเมืองเพชรบุรี ได้มีข้าราชการและประชาชนเฝ้ารับเสด็จเป็นจำนวนมาก ข้าราชการเมืองเพชรบุรีมีพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทียน บุนนาค) จางวาง พระยาเพชรพิสัยศรีสวัสดิ์ (แม่ัน วสันตสิงห์) ผู้ว่าราชการจังหวัด ตำรวจ เสือป่า ต่างเฝ้ารับเสด็จประชาชนที่ถูกเพลิงไหม้ได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทด้วย พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสว่า ทรงสงสารราษฎรที่เคราะห์ร้ายเหล่านั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ งดเก็บเงินบำรุงท้องที่เป็นเวลาหนึ่งปี

สำหรับเพลิงไหม้ครั้งใหญ่ที่ตลาดเมืองเพชรบุรีเมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๘ นั้น บริเวณตลาดดังกล่าวคือปากตะวันตกของแม่น้ำตั้งแต่เชิงสะพานจอมเกล้าไปตามถนนสี่สะพานจรดถนนราชดำเนิน จากถนนราชดำเนินไปจนจรดถนนราชวิถีและถึงแม่น้ำ เมื่อทางกระทรวงมหาดไทยได้รายงานกราบบังคมให้ทรงทราบ พระองค์ทรงสลดพระราชหฤทัยและทรงสงสารชาวเพชรบุรียิ่งนัก ทรงพระราชดำริเห็นว่า ที่เมืองเพชรบุรีนั้น บ้านเรือนของราษฎรสร้างกันแออัดเกินไป และใช้ไม้หลังคาจากเป็นเชื้อเพลิงได้ดี ถนนก็แคบไม่เป็นระเบียบ ไม่สามารถจะป้องกันอัคคีภัยได้ทันทั่วทั้งที่ จึงโปรดฯ ให้ขยายถนนเก่า และห้ามสร้างปลูกเพิงไม้ที่จะเป็นเชื้อไฟได้อีกต่อไปในบริเวณไฟไหม้

เมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๙ ได้เสด็จพระราชดำเนินมายังเพชรบุรี พระราชทานพระแสงศาสตรา มิได้ประทับแรม แต่เสด็จเลยไปยังประจวบคีรีขันธ์ ขากลับได้เสด็จมาประทับแรม ณ เมืองเพชรเป็นเวลาสองคืนคือวันที่ ๙ และ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๙

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับแรม ณ ค่ายหลวงหาดเจ้าสำราญทุกปียกเว้นปี พ.ศ. ๒๔๖๓ ใน พ.ศ. ๒๔๖๑ เสด็จมาเมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน โดยรถไฟพระที่นั่ง และเสด็จพระราชดำเนินกลับเมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ใน พ.ศ. ๒๔๖๒ เสด็จมาวันที่ ๑๐ เมษายน ถึงวันที่ ๒๙ เมษายน ใน พ.ศ. ๒๔๖๔ เสด็จมาวันที่ ๑๕ เมษายนถึงวันที่ ๙ พฤษภาคม ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ เสด็จมาพร้อมด้วยพระอินทราณี พระสนมเอก เมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน ถึงวันที่ ๖ พฤษภาคม ใน พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้เสด็จมาพร้อมด้วยสมเด็จพระราชินี เมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน ถึงวันที่ ๑ มิถุนายน ใน พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้เสด็จไปประทับแรม ณ พระราชนิเวศน์มฤคทายวันและประทับแรม ณ ที่นั่นครั้งสุดท้าย ตั้งแต่วันที่ ๑๒ เมษายน ถึงวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๘

ส่วนพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงโปรดประทับ ณ พระราชวัง ณ เมืองเพชรบูรณ์ ให้สร้างพระราชวังไกลกังวลหัวหินขึ้น พระองค์เคยเสด็จไปทอดพระเนตรต้นน้ำแม่น้ำเพชรบุรีเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๔๗๖

เรื่องที่ควรกล่าวถึงในอดีตอีกเรื่องหนึ่งคือ สมัยสงครามโลกครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๔๘๔ - พ.ศ. ๒๔๘๘ ญี่ปุ่นได้ยกพลขึ้นบกเมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ตามจุดต่าง ๆ คือ ที่สงขลา ปัตตานี ประจวบคีรีขันธ์ ชุมพร นครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี และที่บางปู ขณะนั้นไทยต้องทำสัญญาพันธมิตรกับญี่ปุ่น มิตรขณะนั้นคือ เยอรมัน อิตาลี ส่วนปัจเจกมิตรคือ สหรัฐอเมริกา และอังกฤษ เป็นต้น

ในวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๖ เครื่องบินข้าศึกได้โจมตีกรุงเทพมหานคร เวลา ๐๑.๓๐ น. ที่เพชรบุรีได้มีสัญญาณภัยทางอากาศ เครื่องบินได้บินผ่านและทิ้งระเบิด วันที่ ๙ และ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ เครื่องบินได้บินวนเวียนและผ่านไป วันที่ ๙ มิถุนายน ปีเดียวกันมีสัญญาณเตือนให้หลบภัย วันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๘ มีสัญญาณภัยทางอากาศ เครื่องบินผ่านทิ้งระเบิดยังทุ่นระเบิดตามปากน้ำต่าง ๆ วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๘ เวลา ๑๓.๑๕ น. เครื่องบินข้าศึกได้ยิงกราดลงมาถูกตุ๊รถไฟบรรทุกน้ำมันจำนวน ๓ หลัง ไฟไหม้หมด ส่วนบริเวณอื่น ๆ ปลอดภัย เมื่อสงครามสงบทางเจ้าหน้าที่สหประชาชาติได้ส่งเจ้าหน้าที่มาตรวจดูเชลยศึกสำหรับที่เพชรบุรีนี้มีทหารเชลยชาวฮอลันดาจำนวนประมาณร้อยคนผ่านมา ทางจังหวัดขณะนั้นมีนายอมร อินทรกำแหง อัยการจังหวัดรักษาราชการแทนผู้ว่าราชการจังหวัดได้นำเจ้าหน้าที่สหประชาชาติดูสถานที่ที่จะให้เชลยศึกพัก โดยได้เลือกโรงเรียนฝึกหัดครูมูลเพชรบุรีเป็นที่พัก เมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๘

ในมหาสงครามครั้งนี้ ได้มีคนไทยทั้งที่อยู่ในประเทศและต่างประเทศ ก่อตั้งองค์การใต้ดินขึ้นเรียกว่า ขบวนการเสรีไทย เพื่อต่อต้านญี่ปุ่นและให้ความร่วมมือกับพันธมิตร กองบัญชาการใหญ่ตั้งที่วังสวนกุหลาบ มีสมาชิกย่อย ๆ ตามจังหวัดต่าง ๆ รวมทั้งเมืองเพชรบุรีด้วย ซึ่งตั้งหน่วยปฏิบัติการอยู่ที่ตำบลบางค้อ กิ่งอำเภอหนองหญ้าปล้อง มีการฝึกอาวุธให้กับสมาชิกอาสาสมัครเป็นการฝึกแบบกองโจร แต่เหตุการณ์สงครามได้สิ้นสุดลงเสียก่อน

การจัดรูปการปกครองเมืองตามระบบมณฑลเทศาภิบาล

หลังจากจัดหน่วยราชการบริหารส่วนกลางโดยมีกระทรวงมหาดไทยในฐานะเป็นส่วนราชการที่เป็นศูนย์กลางอำนาจการปกครองประเทศและควบคุมหัวเมืองทั่วประเทศแล้ว การจัดระเบียบการปกครองต่อมาก็มีการจัดตั้งหน่วยราชการบริหารส่วนภูมิภาค ซึ่งมีสภาพและฐานะเป็นตัวแทนหรือหน่วยงานประจำท้องที่ของกระทรวงมหาดไทยขึ้น อันได้แก่ การจัดรูปการปกครองแบบเทศาภิบาลซึ่งถือว่าเป็นระบบการปกครองอันสำคัญยิ่งที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนำมาใช้ปรับปรุงระเบียบบริหารราชการแผ่นดินส่วนภูมิภาคในสมัยนั้น การปกครองแบบเทศาภิบาลเป็นระบบการปกครองส่วนภูมิภาคชนิดหนึ่งที่รัฐบาลกลางจัดส่งข้าราชการจากส่วนกลางออกไปบริหารราชการในท้องที่ต่าง ๆ ระบบการปกครองแบบ

เทศาภิบาล เป็นระบบการปกครองที่รวมอำนาจเข้ามาไว้ในส่วนกลางอย่างมีระเบียบเรียบร้อย และเปลี่ยนระบบการปกครองจากประเพณีปกครองดั้งเดิมของไทย คือ ระบบกินเมืองให้หมดไป

การปกครองหัวเมืองก่อนวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๓๕ นั้น อำนาจปกครองบังคับบัญชา มีความหมายแตกต่างกันออกไปตามความใกล้เคียงของท้องถิ่น หัวเมืองหรือประเทศราชยิ่งไกลไปจากกรุงเทพฯ เท่าใดก็ยิ่งมีอิสระในการปกครองตนเองมากขึ้นเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากทางคมนาคมไปมาหาสู่ลำบาก หัวเมืองที่รัฐบาลปกครองบังคับบัญชาได้โดยตรงก็มีแต่หัวเมืองจัตวา ใกล้ ๆ ส่วนหัวเมืองอื่น ๆ มีเจ้าเมืองเป็นผู้ปกครองแบบกินเมืองและมีอำนาจอย่างกว้างขวาง ในสมัยที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุภาพ ดำรงตำแหน่งเสนาบดี พระองค์ได้จัดให้อำนาจการปกครองเข้ามารวมอยู่ยังจุดเดียวกันโดยการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้น มีข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาหัวเมืองทั้งปวงซึ่งหมายความว่า รัฐบาลมิให้การบังคับบัญชาหัวเมืองไปอยู่ที่เจ้าเมือง ระบบการปกครองแบบเทศาภิบาลเริ่มจัดตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๗ จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ จึงสำเร็จและเพื่อความเข้าใจเรื่องนี้เสียก่อนในเบื้องต้นจึงจะขอคำจำกัดความของ “การเทศาภิบาล” ซึ่งพระยาราชนา (สิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา) อดีตปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยตีพิมพ์ไว้ ซึ่งมีความว่า

“การเทศาภิบาล” คือ การปกครองโดยลักษณะที่จัดให้มีหน่วยบริหารราชการอันประกอบด้วยตำแหน่งข้าราชการต่างพระเนตรพระกรรณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเป็นทีไว้วางใจของรัฐบาลของพระองค์ รับแบ่งภาระของรัฐบาลกลาง ซึ่งประจำแต่เฉพาะในราชธานีนั้นออกไปดำเนินงานในส่วนภูมิภาค อันเป็นที่ใกล้ชิดติดต่ออาณาประชาราษฎร์ เพื่อให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขและความเจริญทั่วถึงกัน โดยมีระเบียบแบบแผนอันเป็นคุณประโยชน์แก่ราชอาณาจักรด้วย ฯลฯ จึงได้แบ่งส่วนการปกครองโดยขนาดลดหลั่นกันเป็นชั้นอันดับดังนี้ คือ ส่วนใหญ่เป็นมณฑลรองถัดลงไปเป็นเมือง คือจังหวัดรองไปอีกเป็นอำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน จัดแบ่งหน้าที่ราชการเป็นส่วนสัดแผนงานให้สอดคล้องกับทำนองการของกระทรวงทบวงกรม ในราชธานี และจัดสรรข้าราชการที่มีความรู้สติปัญญาความประพฤติดี ให้ไปประจำทำงานตามตำแหน่งหน้าที่มิให้มีการก้าวก่ายสับสนกันดังที่เป็นมาแต่ก่อน เพื่อนำมาซึ่งความเจริญเรียบร้อยรวดเร็ว แก่ราชการและธุรกิจของประชาชน ซึ่งต้องอาศัยทางราชการเป็นที่พึ่งด้วย”

จากคำจำกัดความดังกล่าวข้างต้น ควรทำความเข้าใจบางประการเกี่ยวกับการจัดระเบียบการปกครองแบบเทศาภิบาล ดังนี้

การเทศาภิบาลนั้น หมายความว่า เป็น “ระบบ” การปกครองอาณาเขตชนิดหนึ่งซึ่งเรียกว่า “การปกครองส่วนภูมิภาค” ส่วน “มณฑลเทศาภิบาล” นั้น คือ ส่วนหนึ่งของการปกครองชนิดนี้ และยังหมายความอีกว่า ระบบเทศาภิบาลเป็นระบบที่รัฐบาลกลางจัดส่งข้าราชการส่วนกลางไปบริหารราชการในท้องที่ต่าง ๆ แทนที่ส่วนภูมิภาคจะจัดปกครองกันเอง เช่นที่เคยปฏิบัติมาแต่เดิม อันเป็นระบบกินเมืองระบบการปกครองแบบเทศาภิบาลจึงเป็นระบบการปกครองซึ่งรวมอำนาจเข้ามาไว้ในส่วนกลาง และริตรอนอำนาจของเจ้าเมืองตามระบบกินเมืองลงอย่างสิ้นเชิง

นอกจากนี้ มีข้อที่ควรทำความเข้าใจอีกประการหนึ่ง คือ ก่อนการจัดระเบียบการปกครองแบบเทศาภิบาลนั้น ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ก่อนปฏิรูปการปกครองก็มีการรวมหัวเมืองเข้าเป็นมณฑลเหมือนกัน แต่มณฑลสมัยนั้นหาใช้มณฑลเทศาภิบาลไม่ ดังจะอธิบายโดยย่อดังนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช ทรงพระราชดำริจะจัดการปกครองพระราชอาณาเขตให้มั่นคงและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทรงเห็นว่าหัวเมืองอันมีมาแต่เดิมแยกกันขึ้นอยู่ในกระทรวงมหาดไทยบ้าง กระทรวงกลาโหมบ้าง และกรมท่าบ้าง การบังคับบัญชาหัวเมืองในสมัยนั้นแยกกันอยู่ถึง ๓ แห่ง ยากที่จะจัดระเบียบปกครองให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเหมือนกันได้ทั่วราชอาณาจักร ทรงพระราชดำริว่า ควรจะรวมการบังคับบัญชาหัวเมืองทั้งปวงให้ขึ้นอยู่ในกระทรวงมหาดไทยกระทรวงเดียว จึงได้มีพระบรมราชโองการแบ่งหน้าที่ระหว่างกระทรวงมหาดไทยกับกระทรวงกลาโหมเสียใหม่ เมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ เมื่อได้มอบหมายให้กระทรวงมหาดไทยปกครองหัวเมืองทั้งปวงแล้ว จึงได้รวบรวมหัวเมืองเข้าเป็นมณฑลมีข้าหลวงใหญ่เป็นผู้ปกครอง การจัดตั้งมณฑลในครั้งนั้นมีอยู่ทั้งสิ้น ๖ มณฑล คือ มณฑลลาวเฉียงหรือมณฑลพายัพ มณฑลลาวพวนหรือมณฑลอุดร มณฑลลาวกาวหรือมณฑลอีสาน มณฑลเขมรหรือมณฑลบูรพา และมณฑลนครราชสีมา ส่วนหัวเมืองทางฝั่งทะเลตะวันตก บัญชาการอยู่ที่เมืองภูเก็ต

การจัดรวมรวมหัวเมืองเข้าเป็น ๖ มณฑลดังกล่าวนี้ ยังมีได้มีฐานะเหมือนมณฑลเทศาภิบาลการจัดระบบการปกครองมณฑลเทศาภิบาลได้เริ่มอย่างแท้จริงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นต้นมา และก็ได้ดำเนินการจัดตั้งพร้อมกันทีเดียวทั่วราชอาณาจักร แต่ได้จัดตั้งเป็นลำดับ ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นปีแรกที่ได้วางแผนงาน จัดระเบียบการบริหารมณฑลแบบใหม่เสร็จ กระทรวงมหาดไทยได้จัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้น ๓ มณฑล คือ มณฑลพิษณุโลก มณฑลปราจีนบุรี มณฑลนครราชสีมา ซึ่งเปลี่ยนแปลงจากสภาพมณฑลแบบเก่ามาเป็นแบบใหม่ และในตอนปลายนี้ เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้โอนหัวเมืองทั้งปวงซึ่งเคยขึ้นอยู่ในกระทรวงกลาโหมและกระทรวงการต่างประเทศมาขึ้นอยู่ในกระทรวงมหาดไทยกระทรวงเดียวแล้ว จึงได้รวมหัวเมืองจัดเป็นมณฑลราชบุรีขึ้นอีกมณฑลหนึ่ง

พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้รวมหัวเมืองจัดเป็นมณฑลเทศาภิบาลขึ้นอีก ๓ มณฑล คือ มณฑลนครชัยศรี มณฑลนครสวรรค์ และมณฑลกรุงเก่า และได้แก้ไขระเบียบการจัดมณฑลฝ่ายทะเลตะวันตก คือตั้งเป็นมณฑลภูเก็ต ให้เข้ารูปลักษณะของมณฑลเทศาภิบาลอีกมณฑลหนึ่ง

พ.ศ. ๒๔๓๙ ได้รวมหัวเมืองมณฑลเทศาภิบาลขึ้นอีก ๒ มณฑล คือ มณฑลนครศรีธรรมราช และมณฑลชุมพร

พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้รวมหัวเมืองมลายูตะวันออกเป็นมณฑลไทรบุรี และใน พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้ตั้งมณฑลเพชรบูรณ์ขึ้นอีกมณฑลหนึ่ง

พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้เปลี่ยนแปลงสภาพของมณฑลเก่า ๆ ที่เหลืออยู่อีก ๓ มณฑล คือ มณฑลพายัพ มณฑลอุดร และมณฑลอีสาน ให้เป็นมณฑลเทศาภิบาล

พ.ศ. ๒๔๔๗ ยุบมณฑลเพชรบูรณ์ เพราะเห็นว่ามิแต่จะสิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย

พ.ศ. ๒๔๔๙ จัดตั้งมณฑลปัตตานีและมณฑลจันทบุรี มีเมืองจันทบุรี ระยอง และตราด

พ.ศ. ๒๔๕๐ ตั้งมณฑลเพชรบูรณ์ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

พ.ศ. ๒๔๕๑ จำนวนมณฑลลดลง เพราะไทยต้องยอมยกมณฑลไทรบุรีให้แก่อังกฤษ เพื่อแลกเปลี่ยนกับการแก้ไขสัญญาค้าขาย และเพื่อจะกู้ยืมเงินอังกฤษมาสร้างทางรถไฟสายใต้

พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้แยกมณฑลอีสานออกเป็น ๒ มณฑล มีชื่อใหม่ว่า มณฑลอุบล และมณฑลร้อยเอ็ด

พ.ศ. ๒๔๕๘ จัดตั้งมณฑลมหาสารคามขึ้น โดยแยกออกจากมณฑลพายัพ

การจัดรูปการปกครองในสมัยปัจจุบัน

การปรับปรุงระเบียบการปกครองหัวเมืองเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศมาเป็นระบบประชาธิปไตยนั้น ปรากฏตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๗๖ จัดระเบียบราชการบริหารส่วนภูมิภาคออกเป็นจังหวัดและอำเภอ จังหวัดมีฐานะเป็นหน่วยบริหารราชการแผ่นดิน มีข้าหลวงประจำจังหวัดและกรมการจังหวัดเป็นผู้บริหารเมื่อก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง นอกจากจะแบ่งเขตการปกครองออกเป็นจังหวัดและอำเภอแล้ว ยังแบ่งเขตการปกครองออกเป็นมณฑลอีกด้วย เมื่อได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. ๒๔๗๖ จึงได้ยกเลิกมณฑลเสียเหตุที่ยกเลิกมณฑลน่าจะเนื่องจาก

๑. การคมนาคมสื่อสารสะดวกและรวดเร็วขึ้นกว่าแต่ก่อน สามารถที่จะสั่งการและตรวจตราสอดส่องได้ทั่วถึง

๒. เพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายของประเทศให้น้อยลง

๓. เห็นว่าหน่วยมณฑลซ้อนกับหน่วยจังหวัด จังหวัดรายงานกิจการต่อมณฑล มณฑลรายงานต่อกระทรวง เป็นการซ้ำซ้อนโดยไม่จำเป็น

๔. รัฐบาลไทยในสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ นโยบายที่จะให้อำนาจแก่ส่วนภูมิภาคยิ่งขึ้น และการที่ยุบมณฑลก็เพื่อให้จังหวัดมีอำนาจนั่นเอง

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๙๕ รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดินอีกฉบับหนึ่ง ในส่วนที่เกี่ยวกับจังหวัดมีหลักการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ดังนี้

๑. จังหวัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล แต่จังหวัดตามพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. ๒๔๗๖ ไม่มีฐานะเป็นนิติบุคคลไม่

๒. อำนาจบริหารในจังหวัด ซึ่งแต่เดิมตกอยู่กับคณะบุคคล ได้แก่ คณะกรรมการจังหวัดนั้น ได้เปลี่ยนแปลงมาอยู่กับบุคคลเดียว คือ ผู้ว่าราชการจังหวัด

๓. ในฐานะของคณะกรรมการจังหวัด ซึ่งแต่เดิมเป็นผู้มีอำนาจหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินในจังหวัด ได้กลายเป็นคณะเจ้าหน้าที่ที่ปรึกษาของผู้ว่าราชการจังหวัด

ต่อมา ได้มีการแก้ไขปรับปรุงกฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการแผ่นดินตาม
นัยประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๒๑๘ ลงวันที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๑๙ โดยจัดระเบียบบริหาร
ราชการส่วนภูมิภาคเป็น

๑. จังหวัด

๒. อำเภอ

จังหวัดนั้นให้รวมท้องที่หลาย ๆ อำเภอขึ้นเป็นจังหวัด มีฐานะเป็นนิติบุคคลการตั้ง
ยุบและเปลี่ยนแปลงเขตจังหวัด ให้ตราเป็นพระราชบัญญัติ และให้มีคณะกรรมการจังหวัดเป็นที่
ปรึกษาของผู้ว่าราชการจังหวัดในการบริหารราชการแผ่นดินในจังหวัดนั้น

ที่มา : ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดเพชรบุรี . กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์ , ๒๕๒๙ .